

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук

(повне найменування факультету)

Соціальна робота

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проєкту (роботи)

бакалавр

(ступінь вищої освіти)

на тему Соціально-виховна робота із засудженими

з проблем сімейних відносин

(назва теми)

Виконав(ла): студент(ка) 4 курсу,

групи СН-211

Спеціальності 231 Соціальна робота

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Соціальна робота

ІВАНОВА А. І.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Керівник ЩЕРБИНА С.С.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Рецензент БАРШАЦЬКА Г. Ю.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук
Кафедра «Соціальна робота»
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 231 Соціальна робота
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Соціальна робота
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«14» лютого 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

ІВАНОВОЇ Анастасії Ігорівни

(ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Соціально-виховна робота із засудженими з проблем сімейних відносин

керівник проєкту (роботи) к.соц.н., доцент ЩЕРБИНА Сергій Степанович
(науковий ступінь, вчене звання, ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «14» лютого 2025 року № 50

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «12» травня 2025 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 69 сторінок, 3 рисунки, 14 таблиць, 81 джерело літератури, 2 додатки.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати поняття та особливості соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах; розглянути сім'ю як соціальний інститут та її вплив на ресоціалізацію засуджених; охарактеризувати характеристику цільової групи та специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків; організувати та розробити методи дослідження; проаналізувати результати експериментального дослідження; розробити удосконалення соціально-виховної роботи із засудженими щодо вирішення проблем у сімейних відносинах.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) таблиця 1.1. Особливості соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах; таблиця 1.2. Методичні підходи до організації соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах; таблиця 1.3. Функції сім'ї як соціального

інституту; таблиця 1.4. Напрямки впливу сім'ї на ресоціалізацію засуджених; таблиця 1.5. Специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків; таблиця 2.1. Операціоналізація базових понять; таблиця 2.2. Характеристика вибірки; таблиця 2.3. Стан родинних стосунків засуджених (N = 30); таблиця 2.4. Результати інтерв'ювання засуджених щодо сімейної дисфункції; таблиця 2.5. Факторний аналіз; таблиця 2.6. Експертна оцінка ефективності реалізованих заходів програм соціально-виховної роботи із засудженими; таблиця 2.7. Оцінка ефективності заходів; таблиця 2.8. Оцінка поведінкових та емоційних змін засуджених; таблиця 2.9. Шляхи удосконалення Програми «Сім'я – територія діалогу» до умов соціальної роботи із засудженими в умовах пенітенціарної установи; рис. 1.1. Вплив сім'ї на ресоціалізацію засуджених (О. Васильченко); рис. 2.1. Важливість родини для засуджених; рис. 2.2. Важливість родинних зв'язків для засуджених.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Дата, підпис	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	ЩЕРБИНА С. С., доцент	17.02.2025	19.03.2025
2	ЩЕРБИНА С. С., доцент	20.03.2025	12.04.2025
Норм-ль	НОВАК Т. О., ст. викладач	29.04.2025	02.05.2025

7. Дата видачі завдання «14» лютого 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Затвердження теми	14.02.2025	
2	Затвердження завдання на дипломний проєкт (роботу)	14.02.2025	
3	Складання змісту	17.02.2025	
4	Виконання першого розділу	19.03.2025	
5	Виконання другого розділу	12.04.2025	
6	Формування висновків	14.04.2025	
7	Перевірка роботи керівником	21.04.2025	
8	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	28.04.2025	
9	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	02.05.2025	
10	Попередній захист дипломного проєкту (роботи)	05.05.2025	
11	Подання роботи на кафедру	12.05.2025	
12	Одержання відгуку та рецензії	13.05.2025	
13	Захист дипломного проєкту (роботи)	11.06.2025	

Студент(ка) _____ Анастасія ІВАНОВА
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи) _____ Сергій ЩЕРБИНА
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 69 сторінок, 3 рисунки, 14 таблиць, 81 джерело літератури, 2 додатки.

Об'єкт дослідження – процес соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи та ефективність соціально-виховної роботи із засудженими, спрямованої на вирішення проблем у сфері сімейних відносин.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, проаналізувати та визначити перспективні напрями вдосконалення соціально-виховної роботи із засудженими з метою вирішення проблем у сфері їхніх сімейних відносин.

У дослідженні застосовано такі методи: індуктивний метод – для збору, систематизації та узагальнення емпіричної інформації; дедуктивний метод – при формулюванні теоретичних висновків на основі емпіричних фактів; методи аналізу та синтезу – для виявлення причинно-наслідкових зв'язків у сфері сімейних конфліктів засуджених; методи соціологічного дослідження: анкетування та інтерв'ювання.

Практичні рекомендації, розроблені на основі дослідження, можуть бути використані соціальними працівниками, психологами та фахівцями пенітенціарної системи при плануванні, організації та реалізації соціально-виховної роботи з метою відновлення та зміцнення родинних зв'язків засуджених. Одержані результати можуть бути впроваджені в освітній процес при підготовці спеціалістів з соціальної роботи та пенітенціарної педагогіки.

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ, СІМЕЙНА ДИСФУНКЦІЯ, СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, СІМЕЙНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД, ПСИХОКОРЕКЦІЯ

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ З ПРОБЛЕМ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН.....	14
1.1. Поняття та особливості соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах.....	14
1.2. Сім'я як соціальний інститут та її вплив на ресоціалізацію засуджених.....	22
1.3. Характеристика цільової групи та специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків.....	27
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ З ПРОБЛЕМ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН	35
2.1. Організація та методи дослідження.....	35
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	40
2.3. Удосконалення соціально-виховної роботи із засудженими щодо вирішення проблем у сімейних відносинах	54
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Однією з найактуальніших соціальних проблем сучасного суспільства є ресоціалізація осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарань. Особливої уваги в цьому контексті потребує сфера сімейних відносин засуджених. Порушення сімейних зв'язків, деструктивні моделі поведінки в родині, втрата батьківських функцій, конфлікти в подружжі – усе це часто стає причиною девіантної поведінки та рецидивів після звільнення. Саме тому соціально-виховна робота із засудженими має охоплювати не лише загальні питання ресоціалізації, але й цілеспрямовану роботу з подолання та профілактики сімейних проблем. Підвищення ефективності соціально-виховної діяльності у пенітенціарних установах через активізацію роботи в напрямку підтримки й відновлення сімейних зв'язків є важливою умовою зниження рівня рецидивної злочинності та соціальної ізоляції осіб, які відбувають покарання.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки і впровадження дієвих механізмів і програм підтримки родин засуджених, підготовки засуджених до повернення у сімейне середовище.

Проблеми соціального супроводу засуджених, ресоціалізації та виховної роботи в умовах позбавлення волі висвітлювалися у працях вітчизняних і зарубіжних науковців.

Зокрема, питання соціально-виховної діяльності розглядали у своїх працях: А. І. Долгова, С. П. Поздняков, О. М. Яковенко – у контексті пенітенціарної педагогіки та соціальної адаптації засуджених; І. Д. Зверева, Г. М. Бевз, Л. М. Вдовіна – щодо методики соціальної роботи в установах виконання покарань; І. С. Дьомін, О. В. Синягівська – зосереджували увагу на проблемах сім'ї засудженого як важливого чинника ресоціалізації; Г. А. Нікітенко, Ю. В. Тарасенко – аналізували сучасні практики підтримки родин засуджених.

Питання соціально-виховної роботи із засудженими розглядали такі дослідники, як: І. І. Ільїн, О. В. Кузьменко, Т. В. Семигіна, які акцентували увагу на важливості збереження сімейних зв'язків для успішної реінтеграції осіб після звільнення.

У зарубіжних дослідженнях також підкреслюється значення сімейної підтримки для зниження рівня рецидиву та покращення психоемоційного стану засуджених. Роль сім'ї та соціальних служб у підтримці засуджених після звільнення детально розглянуто в дослідженнях: Н. Ла Віньє, Е. Девіса, Д. Браззелла. У наукових дослідженнях: Д. Тревиса, Б. Вестерна, Ф. Стівенса, Д. Міллера, К. Сідса та ін., зазначається, що підтримка сімейних зв'язків під час ув'язнення сприяє позитивним результатам після звільнення.

Однак, незважаючи на наявність певної кількості досліджень, комплексне вивчення соціально-виховної роботи із засудженими саме у контексті проблем сімейних відносин залишається недостатньо висвітленим, що зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу та практичного вдосконалення підходів до цієї сфери.

Об'єкт дослідження – процес соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи та ефективність соціально-виховної роботи із засудженими, спрямованої на вирішення проблем у сфері сімейних відносин.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, проаналізувати та визначити перспективні напрями вдосконалення соціально-виховної роботи із засудженими з метою вирішення проблем у сфері їхніх сімейних відносин.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати поняття та особливості соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах.
2. Розглянути сім'ю як соціальний інститут та її вплив на ресоціалізацію засуджених.

3. Охарактеризувати характеристику цільової групи та специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків.

4. Організувати та розробити методи дослідження.

5. Проаналізувати результати експериментального дослідження.

6. Розробити удосконалення соціально-виховної роботи із засудженими щодо вирішення проблем у сімейних відносинах

Дослідження проводилося із застосуванням діалектичного підходу до вивчення сучасного стану соціально-виховної діяльності в пенітенціарній системі. Теоретичним і методологічним підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних фахівців, присвячені проблемам ресоціалізації засуджених, соціального супроводу родин та сімейного консультування.

У дослідженні застосовано такі методи: індуктивний метод – для збору, систематизації та узагальнення емпіричної інформації; дедуктивний метод – при формулюванні теоретичних висновків на основі емпіричних фактів; методи аналізу та синтезу – для виявлення причинно-наслідкових зв'язків у сфері сімейних конфліктів засуджених; методи соціологічного дослідження: анкетування та інтерв'ювання 30 засуджених, які перебувають у Державній установі «Запорізька виправна колонія № 55» (дослідження проводилось у січні-квітні 2025 року).

Наукова новизна отриманих результатів:

1. Уперше проведено комплексне дослідження соціально-виховної роботи із засудженими в аспекті вирішення сімейних проблем.

2. Визначено ефективні підходи до подолання сімейної дезадаптації як важливого фактору ресоціалізації.

3. Обґрунтовано доцільність упровадження окремих програм соціального супроводу засуджених у сфері родинних стосунків.

Практичні рекомендації, розроблені на основі дослідження, можуть бути використані соціальними працівниками, психологами та фахівцями пенітенціарної системи при плануванні, організації та реалізації соціально-виховної роботи з метою відновлення та зміцнення родинних зв'язків

засуджених. Одержані результати можуть бути впроваджені в освітній процес при підготовці спеціалістів з соціальної роботи та пенітенціарної педагогіки.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (81 найменування), двох додатків. Повний обсяг роботи становить 69 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ З ПРОБЛЕМ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

1.1. Поняття та особливості соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах

Соціально-виховна робота у пенітенціарних установах – це цілеспрямована діяльність, яка має на меті зміну соціальної поведінки засуджених, формування в них позитивних моральних і правових установок, а також сприяння їх ресоціалізації та поверненню до повноцінного життя у суспільстві. Ця діяльність є складовою частиною пенітенціарної системи й виконує важливу функцію у процесі виправлення і перевиховання осіб, які відбувають покарання.

Соціально-виховна робота – це: цілеспрямована діяльність, яка забезпечує успішну соціалізацію особистості та оптимізацію соціально-педагогічної діяльності за конкретних умов (Л. Манчуленко) [33]; професійна діяльність, спрямована на підтримку людей у складних життєвих обставинах шляхом надання допомоги, захисту, корекції та соціальної реабілітації (Т. Семигіна) [56]; комплекс заходів, спрямованих на формування соціально значущих якостей особистості, розвиток її соціальної активності та відповідальності через організацію виховного процесу в різних соціальних інституціях (В. Синьов) [58].

Згідно з Законом України «Про пробацію», соціально-виховна робота – це цілеспрямована діяльність персоналу органу пробації для досягнення мети виправлення засуджених, яка проводиться за індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Соціально-виховна робота у пенітенціарних установах є важливим аспектом сучасної кримінології та соціальної роботи. Вона спрямована на реабілітацію осіб, які відбувають покарання, і на їх успішну реінтеграцію у суспільство після звільнення. Наукові підходи до цієї роботи є досить різноманітними, але всі вони мають спільну мету – зменшення рецидивів та покращення якості життя колишніх засуджених.

Психолого-педагогічний підхід (О. Караман, Р. Кравець) акцентує увагу на індивідуальних особливостях засудженого, його психоемоційному стані, мотивації та потребах. Він передбачає використання методів психологічного консультування, тренінгів особистісного зростання та педагогічного впливу [18; 25].

Даний підхід є одним із найважливіших у соціально-виховній роботі. Він передбачає використання різних методів психологічної підтримки, психотерапії та консультування. Важливо зрозуміти, що більшість осіб, які потрапляють до пенітенціарних установ, мають певні психологічні проблеми, які можуть бути причинами їхньої злочинної поведінки. Психологи працюють над виявленням цих проблем і допомагають засудженим знайти альтернативні способи вирішення конфліктів та емоційних труднощів.

Соціально-педагогічний підхід (Ю. Антонян, О. Беца, С. Пальчевський) розглядає засудженого як суб'єкта соціальних відносин, що потребує підтримки у відновленні соціальних зв'язків та ролей. Він включає організацію освітніх програм, професійного навчання та соціальних практик [3].

Підхід акцентує увагу на взаємодії особи з соціальним середовищем. Соціальні працівники проводять групові заняття, тренінги та інші заходи, які сприяють розвитку комунікативних навичок, соціальної адаптації та формуванню позитивних соціальних зв'язків. Важливим аспектом цього підходу є залучення родин засуджених до процесу реабілітації, адже підтримка з боку близьких може суттєво вплинути на успіх соціалізації.

Кримінологічний підхід (О. Таволжанський) зосереджується на вивченні причин злочинної поведінки та розробці заходів з її попередження. В рамках цього підходу аналізуються соціальні, економічні та психологічні фактори, що впливають на злочинність [61].

Культурно-естетичний підхід передбачає залучення засуджених до культурних та мистецьких заходів. Це можуть бути театральні вистави, художні виставки або музичні концерти. Такі заходи сприяють розвитку творчих здібностей, емоційного інтелекту та формуванню позитивного світогляду. Вони також можуть стати платформою для самовираження та саморозвитку.

Інтегративний підхід (О. Васильченко) поєднує елементи попередніх підходів для комплексного впливу на особистість засудженого. Він передбачає міждисциплінарну співпрацю фахівців різних галузей для досягнення максимального ефекту ресоціалізації [6].

Наукові підходи до соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах є багатограними і вимагають комплексного застосування. Вищезгадані підходи взаємодоповнюють один одного, створюючи умови для ефективної реабілітації осіб, які відбувають покарання. Реалізація цих підходів не лише зменшує рівень рецидивів, але й сприяє формуванню безпечнішого та більш гуманного суспільства.

Інтеграція психолого-педагогічного, соціально-педагогічного та кримінологічного підходів дозволяє створити ефективну систему ресоціалізації, спрямовану на зниження рівня рецидивної злочинності та успішну адаптацію осіб після звільнення.

Соціально-виховна робота охоплює широкий спектр заходів: індивідуальні бесіди, групові заняття, культурно-просвітницькі заходи, психологічну підтримку, а також організацію праці, навчання та дозвілля. Вона має на меті не лише попередити повторне вчинення злочинів, але й сформувати у засуджених навички конструктивного спілкування, відповідальність за власні вчинки, здатність до самоконтролю та самооцінки.

Таблиця 1.1

Особливості соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах

Особливість	Зміст
Цільова спрямованість	Орієнтація на ресоціалізацію та перевиховання засуджених, формування у них позитивних соціальних установок та норм поведінки [2].
Індивідуальний підхід	Врахування особистісних характеристик засуджених: вік, тип правопорушення, психоемоційний стан, освітній рівень, попередній соціальний досвід [11].
Обмежене соціальне середовище	Робота здійснюється у закритому, контрольованому просторі з суворим режимом, що ускладнює міжособистісну комунікацію та процес соціалізації.
Міждисциплінарність	Залучення знань із психології, педагогіки, права, соціології, кримінології для комплексного впливу на особистість засудженого [37].
Підвищені етичні вимоги до персоналу	Працівники мають володіти не лише професійними навичками, а й моральною стійкістю, толерантністю, емпатією та здатністю до самоконтролю.
Різноманітність форм і методів	Застосування індивідуальних бесід, тренінгів, групової терапії, культурно-просвітницьких заходів, соціально-психологічних тренінгів тощо.
Нормативно-правове регулювання	Діяльність регламентується законодавчими актами України, зокрема Кримінально-виконавчим кодексом та Законом України «Про пробацію».
Ризик повторної злочинності	Соціально-виховна робота має також запобігати рецидиву, сприяючи засвоєнню конструктивних моделей поведінки та цінностей.
Психоемоційне навантаження	Працівники часто мають справу з агресивними, фрустрованими або емоційно нестабільними особами, що вимагає високого рівня психологічної підготовки.
Необхідність взаємодії з іншими структурами	Ефективність досягається завдяки співпраці з психологами, медиками, педагогами, пробаційними службами, соціальними службами тощо.

Як можна побачити в табл. 1.1, соціально-виховна робота у пенітенціарних установах є складним, багатогранним процесом, що вимагає врахування специфічних умов функціонування таких закладів. Її головна мета полягає у ресоціалізації засуджених, формуванні в них соціально прийнятних норм поведінки та попередженні рецидивів злочинності. Робота здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей кожного засудженого, в умовах обмеженого соціального середовища, що посилює необхідність у використанні міждисциплінарного підходу та високого рівня професіоналізму з боку персоналу. Ефективність виховного впливу значною мірою залежить

від етичної стійкості працівників, дотримання нормативно-правових вимог, застосування різноманітних форм і методів виховного впливу, а також взаємодії з іншими фахівцями системи соціального захисту. Усе це свідчить про важливість комплексного, цілеспрямованого й науково обґрунтованого підходу до організації соціально-виховної роботи у виправних установах.

Однією з ключових особливостей соціально-виховної роботи є її диференційований підхід. У процесі взаємодії з засудженими враховуються індивідуальні особливості особистості: рівень освіти, психоемоційний стан, вік, соціальний досвід, характер правопорушення. Це дозволяє адаптувати виховні заходи до конкретної особи, підвищуючи їх ефективність [13].

Також слід наголосити на специфічних умовах, у яких здійснюється ця діяльність. Пенітенціарне середовище є замкненим простором з чіткою ієрархією, системою обмежень і дисципліни, що накладає додаткові вимоги до педагогів, психологів, соціальних працівників та інших фахівців. Вони мають не тільки володіти фаховими знаннями, а й демонструвати високий рівень емоційної стійкості, комунікативності та моральної зрілості.

Ще однією важливою особливістю є міждисциплінарний характер соціально-виховної роботи. Вона поєднує знання з педагогіки, психології, соціології, права та кримінології. Такий підхід забезпечує комплексний вплив на особистість засудженого й дозволяє досягати довготривалих результатів у зміні його поведінки та світогляду.

Результати чисельних наукових досліджень свідчать про те, що соціально-виховна робота у пенітенціарних установах – це складний і багатогранний процес, спрямований на реабілітацію засуджених та їхню інтеграцію у суспільство. Вивчення її особливостей привертає увагу як соціологів, так і психологів, педагогів та правознавців [20].

Методичні підходи до організації соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах наведені в табл. 1.2. Вони відображають основні напрями, принципи та технології впливу на засуджених з метою формування у них позитивних соціальних установок, ресоціалізації та підготовки до

повернення в суспільство. Застосування цих підходів дозволяє забезпечити індивідуалізацію виховного впливу, врахування психосоціальних характеристик осіб, що відбувають покарання, та підвищити ефективність соціальної роботи у виправних закладах.

Таблиця 1.2

Методичні підходи до організації соціально-виховної роботи у
пенітенціарних установах

Методичний підхід	Опис	Мета	Приклади застосування
Індивідуальний підхід	Робота з кожним засудженим з урахуванням його особистих потреб і проблем	Забезпечення персоналізованої підтримки та корекції поведінки	Індивідуальні консультації, психологічне консультування
Груповий підхід	Організація роботи з групами засуджених з подібними проблемами	Формування соціальних навичок, підтримка у колективі	Тренінги, групові терапії, рольові ігри
Психокорекційний підхід	Застосування психологічних методів для корекції поведінкових і емоційних проблем	Зниження агресії, розвиток самоконтролю	Психотерапія, арт-терапія, когнітивно-поведінкова терапія
Освітньо-виховний підхід	Навчання засуджених новим знанням, професійним навичкам, моральним цінностям	Підвищення рівня освіти і професійної підготовки	Курси, семінари, лекції, майстер-класи
Соціально-педагогічний підхід	Формування навичок соціальної адаптації, підтримка позитивних міжособистісних відносин	Сприяння ресоціалізації та адаптації до суспільства	Соціальні тренінги, рольові ігри, сімейне консультування
Культурно-дозвільний підхід	Організація творчої та культурної діяльності для зняття напруги і розвитку особистості	Покращення психологічного стану, розвиток інтересів	Творчі майстерні, спортивні заходи, театральні постановки
Комплексний підхід	Поєднання різних методів і технік для всебічного впливу на засуджених	Максимальна ефективність соціально-виховної роботи	Індивідуальна та групова робота, психокорекція, навчання

У працях І. Руденко і Н. Демченко аналізуються методичні підходи, серед яких виділяють індивідуальне консультування, групову терапію, застосування тренінгів і рольових ігор. Особливий наголос робиться на необхідності адаптації методів до вікових, психологічних та соціальних особливостей засуджених (табл. 1.2) [52].

Дослідники В. Козлов та О. Лебедева акцентують увагу на тому, що соціально-виховна робота у в'язницях має специфічний характер через обмеження свободи, строгі умови утримання та особливості психологічного стану засуджених. Вони розглядають цю роботу як комплекс заходів, що включають педагогічний, психологічний, соціальний супровід [22].

Дослідження М. Савченко та Л. Гордієнко зосереджені на впливі соціально-виховної роботи на психологічний стан засуджених, зокрема, на формування самоконтролю, зниження рівня агресії та подолання деструктивних моделей поведінки [10; 53].

Соціально-виховна робота у пенітенціарних установах є одним із ключових напрямків діяльності, спрямованих на ресоціалізацію засуджених та запобігання повторним правопорушенням. Однак її організація та ефективне управління стикаються з рядом складних проблем, що значною мірою знижують результативність процесу.

Перша і найпомітніша проблема пов'язана з недостатнім фінансуванням та ресурсним забезпеченням. Пенітенціарні установи часто мають обмежені бюджети, які не дозволяють належним чином оснащувати соціально-виховні відділи сучасними матеріалами, залучати кваліфікованих фахівців, а також організувати різноманітні програми та заходи. Відсутність належної матеріальної бази перешкоджає впровадженню інноваційних методів роботи і обмежує можливості для індивідуалізації підходів до засуджених.

Другою проблемою є недостатній рівень професійної підготовки персоналу. Працівники, які займаються соціально-виховною діяльністю, часто не мають спеціальної освіти або проходять недостатньо систематичне підвищення кваліфікації. Це призводить до застосування застарілих чи

неефективних методик, а також обмежує можливість адаптувати роботу до психологічних і соціальних особливостей різних категорій засуджених.

Третя суттєва проблема полягає в організаційній розпорошеності та відсутності чіткої координації між різними службами, які беруть участь у ресоціалізації ув'язнених. Відсутність взаємодії між адміністрацією установи, психологами, соціальними працівниками, педагогами та медичним персоналом ускладнює комплексний підхід до вирішення проблем засуджених і знижує загальну ефективність виховного процесу.

Крім того, важливо враховувати специфіку закритого середовища пенітенціарних установ, яке створює додаткові бар'єри для проведення виховної роботи. Жорсткий режим, обмежені можливості для комунікації із зовнішнім світом, психологічний тиск серед засуджених формують складний контекст, у якому соціально-виховна діяльність потребує гнучких, адаптованих і творчих рішень.

Ще однією перешкодою є недостатній рівень мотивації самих засуджених до участі у соціально-виховних програмах. Часто через відчуття безнадійності або недовіри до системи вони уникають активної взаємодії, що ускладнює процес корекції поведінки і формування відповідального ставлення до власного майбутнього.

На думку дослідників, для подолання цих проблем необхідне впровадження системного підходу до організації соціально-виховної роботи. Важливим кроком є підвищення рівня професійної підготовки персоналу, розробка і впровадження сучасних програм ресоціалізації, а також забезпечення міжвідомчої координації і підтримки засуджених у процесі їх соціальної адаптації. Лише комплексний підхід із врахуванням усіх перерахованих викликів може забезпечити підвищення ефективності виховної діяльності у пенітенціарній системі.

В. Титаренко і С. Кравчук досліджують організаційні бар'єри, брак ресурсів, недостатню підготовку персоналу, а також проблеми координації між пенітенціарними та соціальними службами. Вчені зауважують на те, що

організаційні виклики та нестача ресурсів часто ускладнюють проведення якісної соціально-виховної роботи, що потребує посилення співпраці між різними інституціями [65]. О. Шевченко та В. Павленко аналізують ефективність окремих програм ресоціалізації, що передбачають залучення засуджених до професійного навчання, творчої діяльності, сімейного консультування, і показують позитивні зміни у поведінці та ставленні засуджених. На думку дослідників, практичні програми, що включають навчання, творчість і роботу із сім'ями, демонструють значний потенціал для підвищення ефективності ресоціалізації [39; 71].

Отже, соціально-виховна робота у пенітенціарних установах є комплексною діяльністю, що потребує міждисциплінарного підходу та врахування специфіки ув'язнених. Це не лише допомога у пристосуванні до умов утримання, але й реальний шанс для особи змінити власне життя, отримати нові цінності та набути необхідних для майбутньої інтеграції в суспільство навичок. Її ефективність значною мірою залежить від системності, професіоналізму персоналу та рівня гуманізації пенітенціарної системи загалом. Психологічна підтримка є одним із ключових чинників успішної соціалізації засуджених, сприяє формуванню конструктивної поведінки.

1.2. Сім'я як соціальний інститут та її вплив на ресоціалізацію засуджених

Сім'я є одним із провідних соціальних інститутів, який виконує ключову роль у формуванні особистості, передачі моральних і культурних цінностей, соціальних норм і моделей поведінки. У контексті ресоціалізації осіб, що відбувають покарання, родина виступає не лише джерелом емоційної підтримки, а й чинником, здатним суттєво вплинути на зміну життєвих орієнтацій засудженого.

В. Поліщук характеризує поняття «сім'я» як малу соціальну групу, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю

побуту, взаємною моральною відповідальністю та соціальною необхідністю у вихованні дітей [44]. В рамках соціологічного підходу М. Козирєва характеризує сім'ю як соціальний інститут, що забезпечує відтворення населення, соціалізацію особистості, передачу культурних цінностей та підтримку соціальної стабільності [21]. Згідно до інституційного підходу Ю. Пачковський визначає сім'ю як соціальний інститут, що виконує функції відтворення населення, виховання, економічної підтримки та соціального контролю, забезпечуючи стабільність і розвиток суспільства [42].

Аналіз наведених визначень свідчить про багатогранність поняття «сім'я». З психологічної точки зору, сім'я розглядається як мала соціальна група з емоційними зв'язками та спільною діяльністю. Соціологічний підхід акцентує увагу на функціональності сім'ї як соціального інституту, що забезпечує відтворення населення та соціалізацію особистості. Інституційний підхід підкреслює роль сім'ї у підтримці соціальної стабільності та передачі культурних цінностей. Таким чином, сім'я виконує ключові функції в суспільстві, забезпечуючи його безперервність та розвиток.

В таблиці 1.3 окреслено головні функції сім'ї як соціального інституту.

Таблиця 1.3

Функції сім'ї як соціального інституту

Назва функції	Зміст функції
Репродуктивна	Забезпечення відтворення населення, народження та виховання дітей.
Виховна	Формування особистості дитини, її соціалізація, передача моральних цінностей.
Емоційно-підтримувальна	Забезпечення емоційної стабільності, психологічної підтримки, турботи.
Соціалізаційна	Введення особистості в систему соціальних норм, ролей, цінностей.
Економічна	Спільне ведення господарства, розподіл матеріальних ресурсів.
Рекреативна (дозвіллева)	Організація відпочинку, спільне проведення вільного часу.
Захисна	Забезпечення безпеки, захист від зовнішніх загроз, юридична підтримка.
Статусна	Надання індивіду соціального статусу (соціального положення у суспільстві).

Як видно в таблиці 1.3, соціальний інститут, сім'я виконує низку важливих функцій: виховну, емоційно-підтримувальну, соціокультурну, регулятивну та реабілітаційну. Позитивне функціонування родини створює умови для формування у людини моральних орієнтирів, навичок конструктивної поведінки, почуття відповідальності й прив'язаності. У випадку з особами, які перебувають у місцях позбавлення волі, збереження зв'язків із родиною часто є одним із головних мотивів до змін, виправлення поведінки та бажання повернутися до нормального життя.

На думку Р. Кравець, сім'я є одним з ключових елементів у структурі соціально-виховної роботи з особами, які відбувають покарання. Вона може стати потужним ресурсом для внутрішніх змін особистості, її морального відновлення та подальшої інтеграції в суспільство. Ефективна ресоціалізація неможлива без урахування сімейного чинника як джерела як підтримки, так і потенційних ризиків [25].

Вплив сім'ї на ресоціалізацію засуджених проявляється у кількох напрямках (рис.1.1):

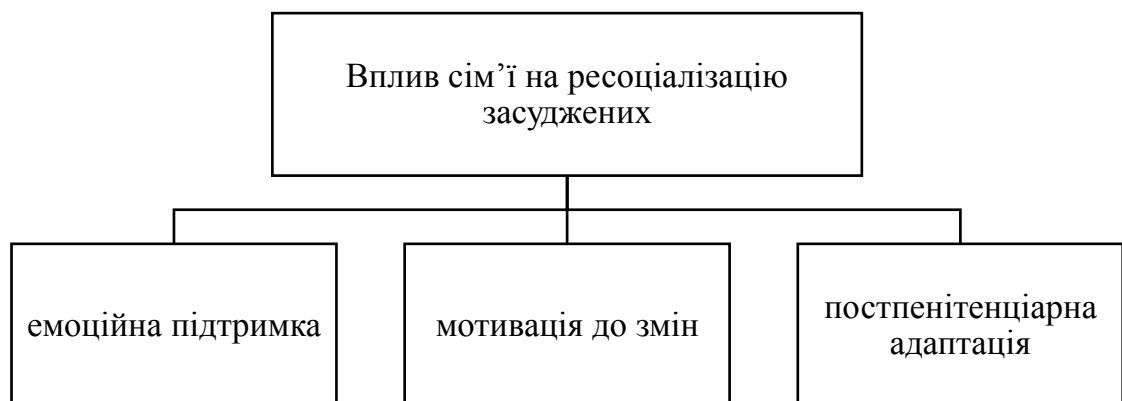

Рис. 1.1. Вплив сім'ї на ресоціалізацію засуджених (О. Васильченко)

Як зазначається О. Васильченко, вплив сім'ї на ресоціалізацію засуджених полягає в наступному [7]: по-перше, це емоційна підтримка, що знижує рівень агресії, тривожності та соціальної ізоляції в умовах позбавлення волі; по-друге, мотивація до змін: особа, яка має родину, частіше усвідомлює цінність міжособистісних зв'язків і прагне їх зберегти; по-третє,

постпенітенціарна адаптація: саме родина може стати першим середовищем, яке підтримує людину після звільнення, сприяючи її соціальному відновленню. Напрямки впливу сім'ї на ресоціалізацію засуджених розглянуто в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Напрямки впливу сім'ї на ресоціалізацію засуджених

Напрямок впливу	Зміст та характеристика
Емоційна підтримка	Забезпечення засудженого почуттям безпеки, любові, прийняття та розуміння.
Мотиваційний вплив	Формування внутрішньої мотивації до виправлення, змін, повернення до родини.
Соціальне укорінення	Збереження соціальних зв'язків, відчуття приналежності до суспільства.
Післяпенітенціарна адаптація	Допомога у відновленні документів, працевлаштуванні, побутовій стабільності.
Корекція поведінки	Сприяння формуванню навичок відповідальної, правомірної поведінки.
Нормативно-ціннісна підтримка	Передача моральних орієнтирів, норм, традицій, позитивних життєвих установок.
Профілактика рецидиву	Зменшення ризику повторного правопорушення завдяки стабільному родинному середовищу.

Аналіз напрямків впливу сім'ї на ресоціалізацію засуджених свідчить про її важливу роль як ключового соціального ресурсу в процесі повернення особи до повноцінного життя у суспільстві. Сім'я не лише забезпечує емоційну підтримку та збереження соціальних зв'язків, але й сприяє формуванню внутрішньої мотивації до виправлення, набуттю навичок конструктивної поведінки та адаптації до умов після звільнення. Наявність позитивного родинного середовища значно знижує ризик рецидиву та посилює ефективність соціально-виховної роботи у пенітенціарних установах. У зв'язку з цим, робота із засудженими повинна передбачати активне залучення родичів, зміцнення родинних зв'язків та підготовку родини до прийняття особи після звільнення [26].

Разом з тим, не можна ігнорувати й негативний аспект: у деяких випадках сім'я може бути джерелом девіантних установок, модельованих у дитинстві чи юності, або не підтримувати засудженого через конфлікти, зраду

довіри чи зруйновані відносини. У такому разі соціальні працівники мають враховувати цей фактор у процесі ресоціалізаційної роботи та за потреби залучати альтернативні джерела підтримки: волонтерів, наставників, спеціалізовані соціальні служби.

На відміну від інших соціальних структур, сім'я зберігає особистісний характер взаємин. Це дозволяє засудженим відчувати себе прийнятими, потрібними, що підвищує їхню мотивацію до виправлення. Емоційний зв'язок із близькими людьми стимулює прагнення до соціально схвальної поведінки, сприяє формуванню внутрішньої відповідальності та відновленню порушених соціальних зв'язків [44].

Водночас відсутність підтримки з боку сім'ї або наявність деструктивних сімейних стосунків (насильство, алкоголізм, соціальна занедбаність тощо) може значно ускладнити процес ресоціалізації. У таких випадках засуджені нерідко демонструють апатію, агресію, відчуження, а іноді й схильність до повторних злочинів. Таким чином, позитивний вплив сім'ї не є автоматичним – він потребує свідомої участі обох сторін і відповідної підготовки як самих засуджених, так і членів їхніх родин.

Сім'я виступає одним із ключових соціальних інститутів, що здійснює важливу роль у формуванні особистості та підтримці соціальних норм. У контексті пенітенціарної системи сім'я має особливе значення, оскільки вона може стати основою успішної ресоціалізації засуджених.

Роботи О. Коваленка та І. Мельник підкреслюють, що сімейна підтримка зменшує ризик рецидиву злочинної поведінки, забезпечуючи емоційну стабільність та мотивацію до змін. Вчені наголошують на значенні збереження та відновлення сімейних зв'язків під час і після відбування покарання [35].

У дослідженнях Л. Ткаченко та В. Олійника розглядаються сімейні функції як фактори соціальної адаптації, що сприяють формуванню соціальних навичок, відповідальності і позитивного світогляду засуджених. Вони акцентують увагу на підтримці сім'ї у розвитку навичок самоконтролю й самодисципліни .

Науковці Н. Павленко та С. Гончарук досліджують негативний вплив тривалих розлук, конфліктів і соціальної стигматизації на сімейні зв'язки засуджених, що ускладнює процес їхньої ресоціалізації. Вони пропонують використання спеціалізованих програм сімейного консультування як важливого елементу реабілітації [39].

У практиці пенітенціарної системи особливої актуальності набувають заходи, спрямовані на зміцнення родинних зв'язків: спільні консультації, сімейна психотерапія, організація тривалих побачень, програми підготовки до повернення в сім'ю. Такі ініціативи підвищують ефективність виховного впливу установи виконання покарань і створюють підґрунтя для успішної адаптації засудженого після звільнення.

У працях М. Кравчук і Ю. Дубровського аналізуються соціально-виховні заходи, спрямовані на підтримку сімей засуджених, які включають психологічну допомогу, правове консультування та соціальне супроводження. Вони доводять, що інтегрований підхід підвищує ефективність ресоціалізаційних процесів. На думку вченого, проблеми у сімейних стосунках, пов'язані з розлуками та соціальною стигматизацією, вимагають спеціалізованої підтримки і корекції [27].

Отже, сім'я як соціальний інститут виконує важливу соціалізуючу функцію в процесі ресоціалізації засуджених. Її роль полягає не лише в емоційній підтримці, а й у створенні умов для формування нової моделі поведінки, яка відповідає нормам суспільства.

1.3. Характеристика цільової групи та специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків

Засуджені як соціальна група є особливим контингентом, що характеризується низкою специфічних психологічних рис і особливостей, які мають враховуватися в процесі соціально-виховної роботи та ресоціалізації.

Засуджені як соціальна група представляють собою категорію осіб, які відбувають покарання за вчинені кримінальні правопорушення у спеціалізованих установах – пенітенціарних закладах. Соціологічний аналіз цієї групи враховує різноманітні аспекти, що визначають їхнє соціальне положення, поведінкові особливості та життєві умови.

За соціально-демографічними ознаками засуджені, переважно, належать до чоловічої статі, хоча частка жінок у цій категорії зростає. Віковий діапазон засуджених коливається від молоді до середнього та старшого віку, при цьому найбільша концентрація припадає на осіб віком від 25 до 40 років. Більшість засуджених має низький рівень освіти, що обмежує їхні можливості для легального працевлаштування та соціальної інтеграції після звільнення [29].

Соціальне походження засуджених часто характеризується уразливістю: вони можуть походити з неблагополучних сімей, де переважають проблеми насильства, алкоголізму, низький рівень соціальної підтримки. Ця соціальна нестабільність є однією з причин криміналізації та повторного порушення закону.

Економічний статус засуджених зазвичай є низьким або нестабільним, з огляду на відсутність постійної роботи, недостатність матеріальних ресурсів і обмеженість можливостей для самореалізації. Відсутність легального доходу часто стимулює участь у кримінальній діяльності.

Засуджені перебувають у складних соціальних умовах, де стикаються з маргіналізацією, стигматизацією і втручанням у особисте життя. Вони змушені адаптуватися до правил та норм пенітенціарного середовища, що відрізняється від нормального соціального життя, що впливає на їхню психологічну стабільність і поведінку.

Поведінкові особливості цієї групи часто включають труднощі у самоконтролі, конфліктність, схильність до агресії або замкненості, що ускладнює їхню соціальну адаптацію. Водночас, в умовах реабілітаційних програм і соціальної підтримки засуджені мають потенціал для позитивних змін і ресоціалізації.

Таким чином, соціологічна характеристика засуджених демонструє, що вони становлять уразливу соціальну групу, що потребує комплексної підтримки з боку суспільства для успішної інтеграції і запобігання рецидивам.

Психологічна характеристика засуджених охоплює особливості їхньої мотивації, емоційного стану, когнітивних процесів, поведінкових патернів і соціальних взаємодій.

У багатьох засуджених відзначається зниження внутрішньої мотивації до позитивних змін. Часто мотивація поведінки визначається зовнішніми чинниками – страхом покарання або прагненням уникнути додаткових санкцій. Водночас існують категорії засуджених, які мають сильну внутрішню мотивацію до самовдосконалення, виправлення і повернення до нормального життя. Важливою складовою є усвідомлення ними соціальної відповідальності і прагнення відновити втрачені зв'язки з родиною та суспільством [31].

Засуджені часто переживають складний емоційний стан, який включає почуття тривоги, страху, провини, сорому, а іноді й агресії. Відсутність свободи та ізоляція призводять до емоційної напруги, що може виявитись у депресивних станах або деструктивній поведінці. Водночас у деяких осіб відзначається формування психологічних захисних механізмів — байдужості, замкнутості, що ускладнює ефективну взаємодію з соціальними працівниками.

Частина засуджених демонструє зниження рівня самоконтролю, імпульсивність, агресивність та схильність до ризикованої поведінки. Нерідко спостерігаються порушення мислення, зниження здатності до аналізу власних дій та прогнозування наслідків. Проте у процесі корекційної роботи можливо розвивати когнітивні навички, що сприяють формуванню більш адекватної поведінки.

Засуджені часто характеризуються порушенням соціальних навичок, зокрема проблемами у спілкуванні, недовірою до оточуючих, низьким рівнем емпатії. Вони можуть відчувати себе відчуженими, ізольованими від суспільства, що ускладнює їхню адаптацію як у місцях позбавлення волі, так і після звільнення. Соціально-виховна робота має сприяти розвитку

комунікативних навичок, формуванню позитивних соціальних ролей та відновленню соціальних зв'язків. Для багатьох засуджених характерні психологічні ризики: схильність до депресії, тривожних розладів, посттравматичних стресових реакцій, залежностей (алкогольних, наркотичних), а також високий рівень стресу. Ці фактори значно ускладнюють процес ресоціалізації і вимагають комплексного підходу, що включає психологічну підтримку і корекцію.

Специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків детально викладені в табл. 1.5 [36].

Таблиця 1.5

Специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків

Проблема	Характеристика
Розрив соціальних зв'язків	Ослаблення або втрата контактів із родиною через тривалу ізоляцію, що призводить до емоційного відчуження та зниження довіри.
Емоційна напруга та конфлікти	Почуття тривоги, провини, сорому та агресії у засуджених і їхніх близьких, що викликає непорозуміння та сварки.
Зміна ролей у сім'ї	Перерозподіл обов'язків серед членів сім'ї, що створює труднощі в адаптації та відновленні традиційних ролей після звільнення.
Соціальна стигматизація	Негативне ставлення суспільства до засуджених і їх родин, що послаблює підтримку і викликає ізоляцію.
Економічні труднощі	Відсутність основного годувальника у сім'ї призводить до фінансових проблем і додаткового стресу для родини.
Психологічна травма	Психічні розлади та зміни в поведінці засуджених ускладнюють комунікацію і підтримку в родині.

Родинні стосунки відіграють надзвичайно важливу роль у житті кожної людини, а для засуджених вони мають особливе значення, адже можуть стати як опорою у процесі ресоціалізації, так і джерелом додаткових труднощів. Специфіка проблем у цій сфері формується під впливом комплексного поєднання психологічних, соціальних, юридичних та економічних чинників.

Як можна побачити в табл. 1.5, одна з ключових проблем, з якими стикаються засуджені, полягає у значному ослабленні або повній втраті зв'язків із близькими родичами через тривалу ізоляцію. Обмеженість контактів із сім'єю, нерегулярність або відсутність особистих зустрічей

призводять до емоційної відчуженості, зниження довіри та погіршення якості спілкування. Це створює умови для конфліктів і непорозумінь, які посилюють соціальну ізоляцію.

Відсутність живого спілкування та підтримки породжує у засуджених почуття тривоги, самотності, провини та сорому. Ці емоції нерідко стають причиною внутрішніх конфліктів, які переносяться і на родинне середовище під час побачень або після звільнення. Емоційна нестабільність засуджених та їхніх близьких може призводити до сварок, нерозуміння і навіть розпаду родинних зв'язків.

Ізоляція засудженого часто спричиняє зміну традиційних ролей у родині: члени сім'ї беруть на себе додаткові обов'язки, що раніше виконувалися засудженим, змінюється розподіл відповідальності. Після звільнення відновлення цих ролей буває складним і вимагає адаптації з обох сторін. Нерідко виникають суперечності, пов'язані з невідповідністю очікувань і реальності [51].

Суспільні стереотипи і упередження щодо осіб із судимістю негативно впливають і на родину засудженого. Члени сім'ї можуть стикатися з неприйняттям у соціальному оточенні, що викликає сором і бажання дистанціюватися від засудженого. Така ситуація послаблює підтримку з боку родини і ускладнює процес реінтеграції засудженого.

Часто засуджені до ув'язнення були основними годувальниками у сім'ї, тому їх відсутність призводить до погіршення матеріального становища близьких. Фінансові проблеми викликають додатковий стрес і можуть стати причиною конфліктів або навіть розпаду сім'ї. Після звільнення потреба у працевлаштуванні та стабілізації економічного стану стає пріоритетом, що також впливає на родинні взаємини.

Процес ув'язнення та перебування у пенітенціарній установі часто супроводжується психологічною травмою, що проявляється у вигляді тривожних розладів, депресії, порушень сну, а також у змінах у поведінці

засуджених. Ці зміни можуть викликати нерозуміння або відторгнення з боку родини, що ускладнює процес підтримки і відновлення стосунків [45].

Отже, проблеми у сфері родинних стосунків засуджених мають комплексний характер і суттєво впливають на процес їх ресоціалізації. Розрив зв'язків та емоційна напруга створюють бар'єри для підтримки й відновлення сімейних відносин. Зміни у ролях і економічні труднощі підсилюють стрес і конфлікти всередині родини. Соціальна стигматизація послаблює підтримку засудженого, а психологічні травми поглиблюють проблеми у комунікації. Для ефективної реінтеграції засуджених необхідна комплексна робота, спрямована на відновлення родинних зв'язків, психологічну підтримку і подолання соціальних бар'єрів.

Проблематика сімейних стосунків засуджених вивчається в контексті соціально-психологічної, кримінологічної та соціально-виховної наук. Дослідники наголошують, що родина є ключовим чинником у процесі ресоціалізації засуджених, проте перебування у пенітенціарних установах серйозно ускладнює підтримку й відновлення сімейних зв'язків.

У роботах П. Рахманіна, І. Суханова підкреслюється вплив тривалого ув'язнення на емоційний стан засуджених та їхніх близьких, що викликає почуття провини, тривоги, агресії і сприяє конфліктам у сім'ї. Автори розглядають зміни сімейних ролей і психологічну травму як основні фактори дестабілізації родинних стосунків [50; 60].

О. Лисенко, В. Кравченко вказують на соціальну стигматизацію сімей засуджених, що призводить до ізоляції родини в соціумі, втрати соціальної підтримки та посилення економічних проблем. Ці чинники негативно впливають на мотивацію засуджених до позитивних змін [26; 30].

У працях М. Черненко і Л. Поліщук акцентується увага на важливості сім'ї у попередженні рецидивів злочинності. Автори підкреслюють, що відсутність підтримки з боку родини є одним із ключових факторів ризику повернення до злочинної діяльності [45].

Сучасні дослідження також аналізують ефективність програм підтримки сімей засуджених, які включають психологічне консультування, соціально-виховні заходи та юридичну допомогу (І. Суханова, О. Лисенко). Вони наголошують на важливості комплексного підходу, що враховує індивідуальні особливості сім'ї та інтереси усіх її членів [60].

Специфіка проблем засуджених у сфері родинних стосунків є комплексною і включає психологічні, соціальні та економічні чинники.

Втрата або ослаблення сімейних зв'язків підсилює соціальну ізоляцію засуджених і знижує ефективність процесу ресоціалізації. Соціальна стигматизація та економічні труднощі створюють додаткові бар'єри у підтримці родинних стосунків. Для подолання цих проблем необхідні комплексні програми підтримки, які поєднують психологічну допомогу, соціальну підтримку та правове консультування.

Родина залишається ключовим ресурсом для позитивної зміни поведінки засуджених та зниження ризику рецидиву.

Висновки до першого розділу

Сім'я – це один із найважливіших соціальних інститутів, який відіграє ключову роль у формуванні особистості, її соціалізації та підтримці соціальних зв'язків. У контексті ресоціалізації засуджених сім'я виступає не лише джерелом емоційної підтримки, а й потенційним чинником, що впливає на успішне повернення особи до повноцінного життя в суспільстві після відбуття покарання.

Психологічна характеристика засуджених свідчить про складність і багатогранність їхнього психічного стану та соціальної поведінки. Успішна ресоціалізація можлива лише за умови врахування індивідуальних психологічних особливостей, створення умов для підтримки внутрішньої мотивації, корекції емоційних і поведінкових проблем, а також розвитку

соціальних компетенцій. Такий підхід дозволить підвищити ефективність соціально-виховної роботи та знизити ризики рецидиву.

Проблеми, пов'язані з родинними стосунками засуджених, є багатограними і комплексними. Вони охоплюють емоційні, соціальні, економічні та психологічні аспекти, що взаємодіють між собою і впливають на загальний процес ресоціалізації. Для успішного відновлення родинних зв'язків і підтримки засуджених необхідний системний підхід, який передбачає психологічну підтримку, роботу з сім'ями, подолання соціальної стигматизації та створення сприятливих умов для адаптації після звільнення.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ З ПРОБЛЕМ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

2.1. Організація та методи дослідження

Актуальність дослідження. В умовах реформування пенітенціарної системи України особливої уваги набуває проблема збереження та відновлення родинних зв'язків засуджених. Саме родина виступає ключовим ресурсом соціальної підтримки під час відбування покарання та після звільнення. Проблеми у сфері родинних стосунків часто стають чинниками рецидиву, деструктивної поведінки, емоційної дезадаптації.

Попри активізацію реформ у пенітенціарній системі України, проблематика руйнування родинних зв'язків засуджених залишається однією з найгостріших. Тривале перебування у місцях позбавлення волі призводить до деструкції сімейних ролей, втрати емоційної близькості, формування почуття відчуження між членами родини. Це, у свою чергу, знижує ефективність ресоціалізації засудженого та ускладнює його повернення до суспільства.

За даними Міністерства юстиції України (станом на 2024 рік): понад 60 % засуджених мають родини (дружин, дітей, батьків); у понад 45 % випадків фіксується порушення сімейних зв'язків під час відбування покарання; 38 % розлучень відбуваються протягом першого року ув'язнення. Тільки 12 % засуджених отримують системну соціально-виховну підтримку, спрямовану на збереження родинних стосунків.

Ці дані свідчать про недостатню ефективність існуючих соціально-виховних практик, спрямованих на підтримку сімейної інтеграції та емоційного контакту засудженого з близькими.

Наразі у вітчизняній пенітенціарній практиці недостатньо реалізовано програм соціально-виховного впливу, що були б спрямовані на збереження родинних зв'язків, розвиток навичок ефективної комунікації та відповідального батьківства у засуджених. Це зумовлює необхідність наукового аналізу специфіки проблем засуджених у сфері сімейних стосунків та розробки психосоціальних програм підтримки, адаптованих до умов пенітенціарного середовища.

Мета дослідження: Виявити та охарактеризувати специфіку проблем засуджених у сфері родинних стосунків, а також визначити перспективні напрямки соціально-виховної роботи, спрямовані на гармонізацію сімейних взаємин.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати психологічні, соціальні та етичні аспекти родинних проблем засуджених.
2. Визначити основні типи дисфункціональних родинних моделей, притаманних засудженим.
3. Оцінити ефективність існуючих програм та підходів до сімейного виховання засуджених в пенітенціарній установі.
4. Розглянути напрямки удосконалення соціально-виховної роботи із засудженими щодо вирішення проблем у сімейних відносинах.

Етапи реалізації експериментального дослідження:

1. Перший етап – підготовчий. На цьому етапі було здійснено ретельний теоретико-методологічний аналіз наукових джерел, що стосуються специфіки проблем засуджених у сфері родинних стосунків. Особливу увагу приділено існуючим теоріям, методам та практикам соціально-психологічної роботи з засудженими та ефективним діагностичним інструментам. Було окреслено головні теоретичні позиції дослідження: сформульовано мету, окреслено об'єкт і предмет дослідження, поставлено завдання.

2. Другий етап – констатувальний. На підставі опрацьованої літератури та аналізу теоретичних підходів визначено напрями подальшого

експериментального вивчення проблеми. Було обрано низку методик діагностики, сформовано дослідницьку вибірку. Проведення анкетування та напівструктурованого інтерв'ю для визначення типових проблем у родинних стосунках засуджених. Аналіз рівня емоційної включеності у родину, частоти контактів, ставлення до батьківства. Проаналізовано стан роботи в установі щодо подолання проблем засуджених у сфері родинних стосунків та оцінено її ефективність.

3. Третій етап – заключний. Здійснено загальне узагальнення та формулювання висновків дослідження. Обробка результатів дослідження проводилася в двох напрямках: за допомогою кількісного аналізу (статистичні методи) та якісного підходу (аналіз змістових категорій і динаміки змін), з використанням програмного забезпечення SPSS-24.

Застосовані методи дослідження:

1. Теоретичні методи: проблемно-пошуковий підхід – для уточнення дослідницької проблематики; аналітичний огляд літератури – для систематизації знань із проблеми; метод узагальнення – для формування концептуальної моделі дослідження; методи індукції та дедукції – для розбудови понятійного апарату; системний і структурно-логічний аналіз – для опису закономірностей соціальної роботи із засудженими; класифікація – для типологізації проблем засуджених у сфері родинних стосунків; систематизація наукового досвіду – для порівняльного аналізу вітчизняних та зарубіжних підходів.

2. Експериментальні методи: аналіз програмної документації – оцінка змісту, структури, наявності психологічної складової; експертна оцінка (працівники колонії, психолог, соціальний працівник); соціологічне опитування – анкетування 30 засуджених, які проходили або були ознайомлені з програмами родинного виховання; напівструктуроване інтерв'ю; контент-аналіз.

3. Методи статистичної обробки даних: методи описової статистики, табличний та графічний методи.

В табл. 2.1 наведено операціоналізацію базових понять за дослідженням.

Таблиця 2.1

Операціоналізація базових понять

Категорія	Поняття	Операційне визначення (індикатори)
Соціально-виховна робота	Комплекс цілеспрямованих заходів з формування моральних цінностей, відновлення сімейних зв'язків	проведення тренінгів, консультацій, груп підтримки; кількість індивідуальних і групових занять;
Сімейні проблеми засуджених	Порушення взаємодії з родиною, емоційна відстороненість, конфлікти	частота конфліктів з родиною; відсутність спілкування з дітьми / дружиною; тривалість розриву зв'язків
Ефективність соціальної роботи	Ступінь досягнення позитивних змін у ставленні до родини та поведінкових проявів	позитивна динаміка за результатами анкетування; збільшення кількості контактів із родиною; зміна самооцінки
Дисфункційна родина	Родина, в якій стосунки порушені або токсичні, присутні емоційне відчуження, агресія	наявність насильства, залежностей, тривалих конфліктів; самооцінка сімейного клімату засудженим
Ресоціалізація	Процес повернення засудженого до повноцінного життя в суспільстві	планування життя після звільнення; встановлення стабільних сімейних ролей; активність у вихованні дітей

Дослідження проводилося на базі Державної установи «Запорізька виправна колонія № 55» упродовж січня-березня 2025 року за сприяння адміністрації та психологічної служби установи.

До вибірки увійшли 30 засуджених чоловіків віком від 25 до 45 років, які: мають родини (дружину, дітей, батьків); відбувають покарання понад 1 рік; висловили добровільну згоду на участь в експерименті (табл. 2.2).

Такий склад вибірки зумовлений необхідністю аналізу соціально-виховної роботи саме з тими засудженими, для яких важливим залишається збереження родинних зв'язків та подальша реінтеграція в суспільство. Основною метою дослідження було виявлення ефективних форм і методів соціально-виховного впливу на засуджених із досвідом сімейного життя. Під час дослідження використовувалися методи анкетування, бесіди,

спостереження та психологічної діагностики для комплексної оцінки соціального стану та виховного потенціалу засуджених.

Таблиця 2.2

Характеристика вибірки

Характеристика	Категорія	Кількість (осіб)	Відсоток (%)
Вік	25-45 років	30	100 %
Середній вік	34.3 роки		
Наявність родини	Має родину (дружина, діти, батьки)	30	100 %
Термін ув'язнення	Понад 1 рік	30	100 %
Освіта	Середня	17	56,7 %
	Середня спеціальна	8	26,7 %
	Вища	5	16,6 %
Сімейний статус	Одружені	18	60 %
	Розлучені	7	23,3 %
	Неодружені, мають дітей	5	16,7 %
Участь у дослідженні	Добровільна згода	30	100%

Критерій добору: засуджені, які мали родину або підтримували / відновлювали зв'язок з родичами та брали участь у виховних заходах установи із сімейною тематикою.

Аналіз соціально-демографічного профілю вибірки:

1. Вікові характеристики. Усі учасники дослідження – чоловіки віком від 25 до 45 років. Це свідчить про те, що до вибірки увійшли засуджені працездатного віку, що мають потенціал до соціальної адаптації та відновлення родинних зв'язків.

2. Сімейний стан і структура родини 60 % (18 осіб) – одружені, тобто підтримують офіційні подружні стосунки; 23,3 % (7 осіб) – розлучені, що може свідчити про руйнування родинних зв'язків унаслідок або до ув'язнення; 16,7 % (5 осіб) – неодружені, проте мають дітей, що вказує на існування неформальних або порушених родинних структур. Таким чином, 100 % учасників мають сімейні обов'язки (дружина, діти, батьки), а отже, проблема сімейних стосунків для них є актуальною.

3. Освітній рівень. Найбільшу частину вибірки складають особи з середньою освітою – 56,7 %. 26,7 % мають середню спеціальну освіту, що

може свідчити про наявність певних професійних навичок. Лише 16,6 % мають вищу освіту, що може впливати на рівень усвідомлення соціальних норм, відповідальності за родину та потребу в підтримці.

4. Досвід відбування покарання. Усі респонденти перебувають у місцях позбавлення волі понад один рік, що дозволяє говорити про наявність впливу ізоляції на родинні відносини.

5. Добровільна участь у дослідженні (100 %) свідчить про відкритість респондентів до соціального діалогу, а також про наявність інтересу до осмислення особистих і родинних проблем.

Вибірка сформована з осіб, які потенційно можуть бути активними учасниками програм соціально-виховної підтримки, оскільки більшість із них мають родину або близьке коло родичів, з якими необхідно відновлювати зв'язки. Домінування осіб із середньою та середньо-спеціальною освітою вказує на потребу у зрозумілих, доступних за формою та змістом виховних заходах та просвітницьких програмах.

Високий рівень розлучених і неодружених учасників, які мають дітей, підтверджує актуальність проблеми дисфункціональних родинних відносин, зокрема відсутності або розриву емоційно значущих контактів із членами родини. Вік, освітній та сімейний статус респондентів дозволяє розробити цільові програми соціального супроводу засуджених, спрямовані на зміцнення відповідальності за сім'ю, покращення комунікативних навичок та підвищення мотивації до ресоціалізації.

2.2 Аналіз результатів експериментального дослідження

На першому етапі дослідження нами було проведено анкетне опитування засуджених за анкетною, наведеною в Додатку А. Анкета містила запитання, спрямовані на з'ясування рівня усвідомлення засудженими своєї соціальної відповідальності, ставлення до родини, рівня мотивації до змін і готовності до ресоціалізації.

Результати анкетування дали змогу виявити основні проблемні зони у сфері сімейних стосунків, рівень емоційної включеності у виховання дітей та сприйняття ролі соціально-виховної роботи. Отримані дані узагальнено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Стан родинних стосунків засуджених (N = 30)

№	Питання	Варіант відповіді	Кількість	Питома вага (%)
1	Частота контактів з родиною	Щотижня	6	20
		Щомісяця	8	27
		Рідко	10	33
		Не контактую	6	20
2	Важливість родинних зв'язків	Дуже важливі	18	60
		Помірно важливі	10	33
		Неважливі	2	7
3	Підтримка з боку родини	Так	12	40
		Частково	9	30
		Ні	9	30
4	Емоції до родини	Любов / вдячність	10	33
		Вина / сором	8	27
		Байдужість	6	20
		Образа / гнів	6	20
5	Матеріальна допомога від родичів	Так	11	37
		Ні	19	63
6	Готовність до участі у програмах відновлення родинних зв'язків	Так	21	70
		Ні	4	13
		За умови індивідуального підходу	5	17

Результати анкетного опитування, наведені в таблиці 2.3, свідчать про те, що значна частина засуджених або рідко підтримує зв'язок із родиною (33 %), або взагалі не має контактів з нею (20 %). Така ситуація пояснюється низкою взаємопов'язаних психологічних, соціальних, емоційних та побутових причин. Засуджені часто відчують сором або провину перед близькими за вчинений злочин, що викликає у них внутрішній бар'єр для підтримки зв'язку.

Їм складно ініціювати контакт через страх бути відкинутими, осудженими або нерозумілими.

Частота контактів з рідними невисока: лише 20 % спілкуються щотижня, 33 % спілкуються рідко, 20 % не мають контактів взагалі. Це вказує на соціальне відчуження. Часто родини самі припиняють контакт із засудженим, особливо якщо мова йде про повторне засудження, жорстокі злочини чи тривалий термін ув'язнення. У таких випадках виникає емоційне відсторонення, втрачається довіра, змінюються життєві обставини (розлучення, переїзд, втрата контактів тощо).

Контакти з родиною (дзвінки, листи, поїздки) часто потребують коштів та технічних можливостей, яких у багатьох засуджених або їхніх родин немає. Це особливо стосується родин із сільських районів, багатодітних або малозабезпечених сімей. У деяких випадках засуджені не зацікавлені у відновленні стосунків, особливо якщо родинні відносини до ув'язнення вже були конфліктними або травматичними (насильство, зловживання, залежності, емоційна холодність).

Таким чином, обмежені або відсутні контакти засуджених із родиною — це не лише результат ізоляції, але й наслідок глибших емоційних, соціально-психологічних і організаційних проблем. Вони свідчать про необхідність активізації соціально-виховної роботи, спрямованої на підтримку родинних стосунків як ресурсу ресоціалізації. Особливу увагу слід приділити мотиваційній, психологічній та комунікаційній підтримці засуджених та їхніх сімей.

Аналіз результатів анкетного опитування свідчить про те, що 67 % засуджених вважають родину дуже важливою, а лише 30 % — помірно важливою; 3 % — не важливою. Це свідчить про збережену емоційну цінність сім'ї (рис.2.1).

Рис. 2.1. Важливість родини для засуджених

Результати дослідження свідчать, що 53 % засуджених мають позитивні емоції у стосунках із родиною (любов, вдячність), тоді як 47 % демонструють негативні переживання (вина, образа, байдужість). Такий розподіл відображає глибокі внутрішні суперечності, соціальний досвід і психологічний стан засуджених, що виникають унаслідок порушених або трансформованих сімейних стосунків (рис. 2.2).

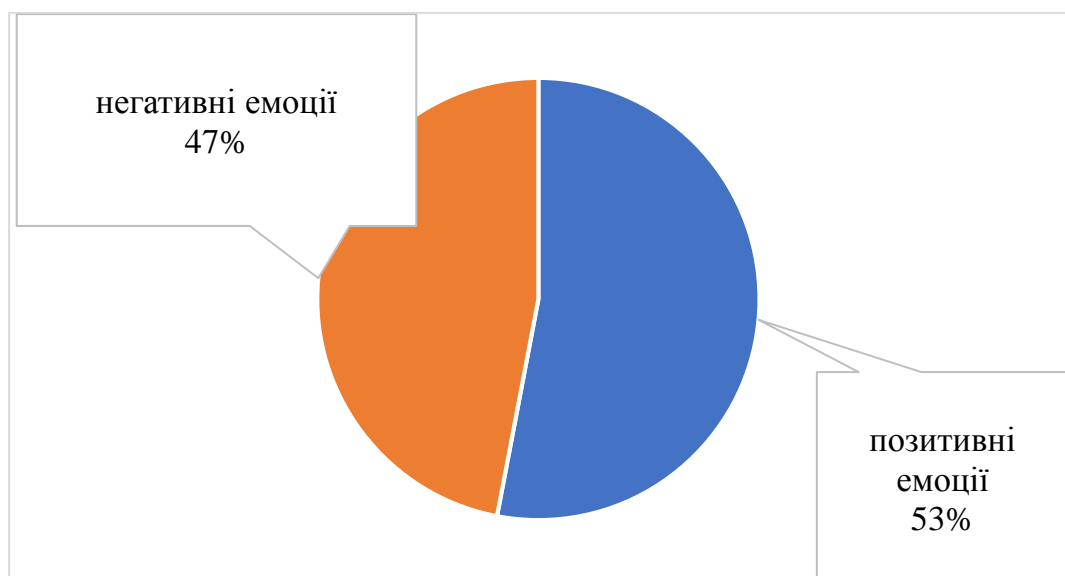

Рис. 2.2. Важливість родинних зв'язків для засуджених

Серед причини позитивних емоцій (53 %) слід виділити: наявність підтримуючих стосунків з родиною: засуджені, які отримують листи, дзвінки,

відвідування, частіше зберігають почуття любові, подяки та прив'язаності. Родина виконує роль основного джерела емоційної підтримки, що дає надію на майбутнє; почуття провини трансформується в цінування стосунків: усвідомлення втрати свободи або наслідків злочину призводить до переоцінки родинних цінностей. У таких випадках з'являється вдячність за розуміння, вірність, терпіння з боку близьких; мотивацію до змін: засуджені, які планують повернення в родину після відбуття покарання, часто емоційно орієнтуються на позитивне — це служить основою для реабілітації та зміни поведінки.

Причинами негативних емоцій (47 %) є:

1. Розрив контактів з родиною: відсутність підтримки з боку близьких, припинення спілкування, емоційне або фізичне відчуження призводить до почуття байдужості, образи чи розчарування.

2. Почуття провини і сорому: у багатьох засуджених виникає внутрішній конфлікт, коли вони почуваються недостойними родинної любові або не можуть пробачити собі вчинене. Це викликає емоційний біль, який проявляється у формі агресії або самоізоляції.

3. Конфліктне родинне середовище до ув'язнення: частина засуджених ще до тюремного ув'язнення проживала в дисфункціональних родинах, де домінували насильство, залежності, відсутність емоційної близькості. Такий досвід формує байдужість або недовіру до сім'ї як інституту.

Переважаання позитивних емоцій у трохи більшої частини засуджених (53 %) свідчить про збереження потенціалу родини як джерела підтримки та мотивації до ресоціалізації. Водночас значний відсоток негативних переживань (47 %) вказує на необхідність цілеспрямованої психологічної роботи зі зняття внутрішньої напруги, подолання образ, почуття провини та формування нових, конструктивних моделей емоційного контакту з родиною.

Майже дві третини засуджених (63 %) не отримують матеріальної підтримки з боку родини. Родина зберігає для більшості засуджених важливе психологічне та моральне значення, навіть за наявності негативного досвіду чи конфліктів. Утім, емоційна амбівалентність та домішки сорому, образ і

вини формують внутрішні бар'єри для відкритого спілкування. Переважна частина опитаних переживає соціальну ізоляцію, що проявляється в обмежених контактах та відсутності матеріальної підтримки. Це формує вразливу соціальну позицію засуджених і знижує шанси на успішну ресоціалізацію.

Висока частка респондентів виявила готовність до участі у програмах відновлення родинних стосунків, що створює передумови для впровадження цілеспрямованих соціально-виховних заходів. Слід зауважити на те, що 70% опитаних готові взяти участь у програмах відновлення зв'язків, ще 17% – за умови індивідуального підходу. Це вказує на високу мотивацію до реінтеграції, попри наявні конфлікти.

В таблиці 2.4 наведено результати інтерв'ювання засуджених щодо сімейної дисфункції.

Таблиця 2.4

Результати інтерв'ювання засуджених щодо сімейної дисфункції

№	Визначена модель сімейної дисфункції	Характерні риси за відповідями респондентів	Кількість випадків	%
1	Авторитарна модель	Домінування одного з батьків, відсутність діалогу, часте застосування покарань	8	26,7%
2	Покинута (емоційна або фізична відсутність)	Батьки не цікавилися життям дитини, ігнорували емоційні потреби	6	20,0%
3	Конфліктна модель	Постійні сварки між батьками, високий рівень агресії в родині, напружена атмосфера	7	23,3%
4	Гіперопіка / залежна модель	Надмірний контроль з боку батьків, відсутність самостійності, залежна поведінка	4	13,3%
5	Формальна родина	Спільне проживання без емоційної взаємодії, відчуженість, байдужість між членами родини	5	16,7%
	Разом		30	100%

Як можна побачити в табл. 2.4, авторитарна модель зустрічається найчастіше (26,7%). Засуджені, які виростили в таких родин, характеризували стосунки як «жорсткі», «страх перед батьком», «відсутність права на власну

думку». Це спричинило формування низької самооцінки та агресивної реакції на будь-який контроль.

Модель емоційного чи фізичного покидання характерна для 20 % опитаних. В інтерв'ю звучали фрази: «я ріс сам», «батьки працювали за кордоном», «ніхто не питав, як я себе почуваю». В таких родинах відсутній прив'язаність, що створює передумови для асоціальної поведінки.

Конфліктна модель родини (23,3 %) проявлялася в постійній напрузі, бійках, приниженні між членами родини. Засуджені зазначали, що звикли до агресії як «норми» спілкування. Гіперопіка (13,3 %) формує залежну позицію – нездатність приймати рішення, уникнення відповідальності. Це спостерігалось у тих, кого «надто берегли».

Формальна родина (16,7 %) – коли стосунки є лише зовні, без емоційної залученості. Це створює відчуження, що може компенсуватись у девіантному середовищі.

Понад 70 % засуджених вирости в родинах із різними формами дисфункції, що дозволяє говорити про серйозний вплив сімейного середовища на формування девіантної поведінки. Найбільш ризикогенними є авторитарна та конфліктна моделі, які в сукупності становлять майже половину (50 %) усіх випадків.

У процесі проведення факторного аналізу (табл. 2.5), порівняння результатів анкетування та інтерв'ювання було виявлено, що емоційна депривація, авторитаризм та конфліктність у родині є провідними чинниками формування девіантної поведінки.

Інтерв'ювання дало змогу глибше проникнути в суб'єктивне переживання родинної ситуації, але не всі респонденти відкрито висловлювали інформацію. Анкетування виявило більше кількісних показників, що дозволило окреслити загальні тенденції.

Таким чином, саме поєднання кількісного та якісного аналізу дало змогу глибше зрозуміти механізми родинного впливу на становлення соціально неприйнятної поведінки.

Таблиця 2.5

Факторний аналіз

Фактор	Показники (змінні)	Коефіцієнт значущості	Інтерпретація
F1: Авторитаризм	Домінування батька, покарання, жорстке виховання	0.78	Висока залежність між наявністю авторитарної моделі та агресивною поведінкою засуджених
F2: Емоційна депривація	Відсутність підтримки, відстороненість батьків, «формальна родина»	0.72	Впливає на формування емоційної холодності, знижену емпатію, соціальну ізоляцію
F3: Конфліктне середовище	Часті сварки між батьками, насильство, вживання алкоголю	0.65	Наявність конфліктів сприяє копіюванню агресивних моделей поведінки
F4: Психологічна залежність	Гіперопіка, обмеження особистої свободи, контроль	0.55	Призводить до несамостійності, схильності до залежних відносин
F5: Соціальна дезадаптація	Пережите насильство, байдужість родини до навчання, правопорушення у родині	0.60	Підвищує ризик девіантної поведінки у молодому віці

Факторний аналіз підтвердив, що основними причинами проблем засуджених у родинній сфері є емоційна порожнеча, авторитарні методи виховання, а також соціальна нестабільність родинного середовища. Отримані результати доводять, що: дисфункційні родини з переважанням авторитарного або емоційно холодного стилю виховання найбільш впливають на майбутню кримінальну поведінку.

Отже, переважна частина засуджених мала досвід дисфункціональних сімейних стосунків у дитинстві, де переважали авторитаризм, емоційне покидання та конфліктність. Саме такі моделі є фоном формування антисоціальної поведінки. Дисфункціональні моделі родини формують у майбутнього дорослого дефіцит базових психологічних ресурсів, таких як безпека, підтримка, емпатія, вміння вирішувати конфлікти. Умови виховання та тип родинних взаємин безпосередньо впливають на соціальну адаптацію

особи, її готовність до відповідального життя, поваги до законів і соціальних норм.

Результати соціологічного дослідження є обґрунтуванням необхідності впровадження цілеспрямованих програм сімейної ресоціалізації, які мають враховувати як психологічні, так і соціальні аспекти функціонування сім'ї. Дані підтверджують важливість включення родинних факторів у програми ресоціалізації засуджених, зокрема, шляхом психотерапевтичної роботи з сімейними установками, моделей спілкування та формування емоційної взаємодії.

Отримані результати підкреслюють необхідність розробки комплексних програм соціального супроводу, які поєднуюватимуть психологічну підтримку, роботу з родиною та індивідуальні маршрути ресоціалізації засуджених з урахуванням їхніх родинних потреб і бар'єрів. Соціально-виховна робота має бути спрямована не лише на самого засудженого, а й на його родину, особливо якщо планується подальша інтеграція після звільнення.

Оцінка ефективності існуючих програм та підходів до сімейного виховання засуджених.

У контексті соціальної ресоціалізації осіб, що відбувають покарання у виправних закладах, надзвичайно важливою є проблема збереження, відновлення або побудови здорових родинних стосунків. Саме родина виступає потужним фактором ресоціалізації, зниження ризику рецидиву, емоційної стабілізації та майбутньої інтеграції засудженого у суспільство.

Метою оцінювання ефективності існуючих програм та підходів до сімейного виховання засуджених стало визначення рівня ефективності реалізованих у ДУ «Запорізька виправна колонія № 55» програм з сімейного виховання та соціально-виховної роботи з родинною проблематикою.

В процесі дослідження було вивчено 4 діючих в установі програм ресоціалізації («Шлях засудженого», «Родина+», «Сім'я – територія діалогу», «Батьківство за ґратами» тощо). Сьогодні, в Україні впроваджуються різноманітні заходи, спрямовані на ресоціалізацію осіб, які відбувають

покарання. Їх основна мета – підготувати засуджених до повернення у соціум, зменшити ризики рецидиву та сприяти формуванню навичок, необхідних для нормального життя після звільнення. До комплексу таких заходів входить соціально-психологічна підтримка, професійне навчання, а також сприяння у подальшому працевлаштуванні.

Так, діє Проект «На шляху до більш гуманного утримання та зниження рецидиву в Україні» (DECOPRIS). Ця ініціатива, що реалізується за участі Ради Європи, має на меті покращення умов утримання в місцях позбавлення волі. Водночас увага приділяється підготовці ув'язнених до життя на волі через створення умов для якісної ресоціалізації.

Програма «Шлях засудженого» здійснюється за підтримки Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації Департаменту з питань виконання кримінальних покарань. Її пріоритет – надання духовної та моральної підтримки, а також формування внутрішньої готовності до правослухняного способу життя після звільнення.

Програма «Родина+» сприяє збереженню емоційного зв'язку між засудженими та членами їхніх родин, підвищити рівень усвідомлення сімейної відповідальності та соціальної важливості родинних стосунків. Основними компонентами програми є: проведення тренінгів із розвитку навичок ефективної комунікації в родині; психологічна підтримка засуджених та членів їхніх сімей (у форматі групової або індивідуальної роботи); спеціальні зустрічі із родичами, організовані у формі сімейних консультацій, ігрових сесій (для дітей) або бесід.

Програма «Сім'я – територія діалогу» сприяє формуванню навичок конструктивного розв'язання конфліктів у родині, зменшення рівня сімейної напруги та формування позитивної моделі родинного спілкування. Ключовими напрямками реалізації програми є: освітньо-просвітницькі заходи щодо прав членів родини, ролі батька/матері у розвитку дитини; робота з темами подолання негативного досвіду дитинства (власної родини засудженого); тренінги «неконфліктного спілкування» (вербального й

невербального); психотерапевтична групова робота для відпрацювання моделей діалогу. Програма робить акцент на «перенавчання» деструктивних моделей поведінки, засвоєних у дитинстві. До участі у програмі залучено фахівців із соціальної роботи, психологів, капеланів, а також членів родин засуджених. Програма «Батьківство за ґратами» допомагає засудженим, які є батьками, зберегти батьківський статус, зміцнити зв'язки з дітьми та підвищити їхню психологічну готовність до повернення в родину.

Нами було виділено критерії оцінки ефективності реалізованих в установі програм (психологічна глибина, інтерактивність, тривалість, практичний ефект, залучення родичів) з ресоціалізації засуджених в сфері родинних стосунків та проведено їх експерту оцінку за 5-бальною шкалою (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Експертна оцінка ефективності реалізованих заходів програм
соціально-виховної роботи із засудженими

№	Назва програми	Експ.	Психол. глибина	Інтер-активність	Тривалість	Практ. ефект	Залучення родичів	СБ
1	Родина+	1	5	4	4	5	5	4.6
		2	4	4	3	5	4	4.0
		3	5	5	4	5	5	4.8
		4	4	4	3	4	4	3.8
		5	5	5	4	5	5	4.8
		6	4	4	3	4	4	3.8
	Середній бал програми							
2	Сім'я – територія діалогу	1	4	5	4	4	4	4.2
		2	5	5	4	5	5	4.8
		3	4	5	4	4	4	4.2
		4	3	4	3	3	3	3.2
		5	4	5	4	4	4	4.2
		6	5	5	4	5	5	4.8
	Середній бал програми							
3	Батьківство за ґратами	1	5	4	3	5	5	4.4
		2	5	4	4	5	5	4.6
		3	4	3	3	4	4	3.6
		4	4	3	3	4	3	3.4
		5	5	4	4	5	5	4.6
		6	5	4	3	5	5	4.4
	Середній бал програми							

Реалізовані в установі програми мають важливе значення для ресоціалізації осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі. Вони не лише сприяють збереженню соціальних і сімейних зв'язків, а й створюють передумови для успішної адаптації засуджених до життя в суспільстві після звільнення. Практика показує, що саме родинна підтримка суттєво знижує ризик рецидиву. Програма «Родина+» отримала найвищу середню оцінку – 4.3 бали, що свідчить про її збалансованість, ефективне залучення родичів та високу емоційно-психологічну глибину.

Програми «Сім'я – територія діалогу» та «Батьківство за ґратами» також демонструють стабільні результати (по 4.2 бали), хоча за окремими критеріями мають незначне зниження, зокрема, в тривалості реалізації або інтерактивності. Всі три програми є ефективними з точки зору експертів, однак потребують подальшого вдосконалення окремих аспектів – особливо у напрямі продовження тривалості участі засуджених та посилення емоційної складової. Важливо, що всі програми отримали високі оцінки за залучення родичів, що підтверджує їхню соціальну значущість.

Оцінено ефективність реалізованих в рамках програм заходів (табл.2.7).

Таблиця 2.7

Оцінка ефективності заходів

Захід	Тривалість	Участь родини	Практичні модулі	Психологічний супровід	Загальна оцінка (1-10)
Зустрічі «Моя сім'я – мій тил»	1 міс.	Так	Частково	Ні	6.5
Бесіди з психологом про сімейні ролі	2 тижні	Ні	Так	Так	7.3
Відеозустрічі з родиною через Zoom	Постійно	Так	Ні	Частково	8.0
Програма морального відновлення	1 міс.	Ні	Так	Так	6.0

На основі наведеного в табл. 2.7 аналізу анкетування засуджених, можна виокремити кілька ключових тенденцій щодо ефективності реалізованих заходів. Найвищу загальну оцінку (8.0 балів із 10 можливих) отримали

відеозустрічі з родиною через Zoom, які проводяться на постійній основі. Їх цінують учасники за регулярність, емоційний зв'язок із родичами та відчуття підтримки. Хоча ці зустрічі не містять практичних модулів і передбачають лише частковий психологічний супровід, сам факт підтримки комунікації з родиною виявився найбільш цінним для засуджених.

Бесіди з психологом про сімейні ролі отримали 7.3 бали, що свідчить про важливість індивідуальної роботи над емоційними аспектами та усвідомленням ролі у сім'ї. Відсутність участі родини частково зменшує ефект, однак наявність глибокого психологічного супроводу та практичних елементів сприяє позитивному впливу.

Зустрічі «Моя сім'я – мій тил» отримали середню оцінку – 6.5 бали. Їх перевагою була безпосередня участь родичів, однак обмежена тривалість (1 місяць) та відсутність психологічного супроводу знизили загальну ефективність.

Програма морального відновлення, незважаючи на психологічну складову та практичні модулі, отримала найнижчу оцінку – 6.0 бали, що може бути зумовлено відсутністю родинної участі, яка, як показує загальна тенденція, має вагомий вплив на сприйняття ефективності заходів.

Слід зауважити на те, що контакт із родиною є ключовим чинником, що позитивно впливає на емоційний стан засуджених і мотивацію до ресоціалізації. Навіть за умови відсутності формального психологічного супроводу чи практичної роботи, постійний зв'язок із родиною оцінюється засудженими як надзвичайно цінний.

Індивідуальні психологічні бесіди та тренінги мають високий ефект, особливо коли супроводжуються практичними модулями. Це підтверджує важливість включення психологів до всіх програм ресоціалізації.

Комплексність програми (тривалість, участь родини, практичність, психологічна підтримка) безпосередньо впливає на загальну оцінку ефективності. Найбільш ефективними є ті заходи, які поєднують кілька елементів водночас.

В таблиці 2.8 представлено контент-аналіз відповідей засуджених щодо самооцінки поведінкових та емоційних змін після реалізації програм.

Таблиця 2.8

Оцінка поведінкових та емоційних змін засуджених

Категорія (змістова одиниця)	Частота виявлення (кількість осіб)	% від загальної кількості	Характер зміни
Визнання власної відповідальності за конфлікти в родині	21	70%	Емоційне усвідомлення
Вираження бажання відновити стосунки	24	80%	Мотиваційна активізація
Початок регулярного листування/контакту з родичами	19	63%	Поведінкова активність
Висловлення провини перед членами родини	18	60%	Емоційне самокритичне ставлення
Агресивні/відчужені висловлювання про родину	6	20%	Збереження негативних установок
Формулювання планів на спільне майбутнє з родиною	17	57%	Перспективне мислення
Усвідомлення батьківських обов'язків	14	47%	Рольове переосмислення
Позитивне ставлення до сімейних виховних програм	26	87%	Загальна оцінка ефективності

Як видно з табл. 2.8, найбільш поширеними позитивними змінами, що визначають засуджені є мотиваційне бажання відновити стосунки (80 %) та визнання відповідальності за попередні конфлікти (70 %). Це свідчить про зростання емоційної зрілості засуджених. Поведінкові зрушення також мають місце: понад 60 % почали спілкування з родичами через листування або дзвінки. Значна частина респондентів (60 %) відчуває провину перед рідними, що є важливою передумовою для емпатії та конструктивної зміни. Формування сімейно-орієнтованих життєвих планів зафіксовано у понад половини опитаних (57 %).

Тільки 20 % засуджених після реалізації програм в установі зберігають агресивні установки до сім'ї – це вказує на потенційно проблемну групу, яка потребує індивідуальної роботи.

Контент-аналіз продемонстрував, що емоційні та поведінкові трансформації дійсно відбуваються, що підвищує шанси на успішну ресоціалізацію після звільнення. Програми мають бути системними та тривалими, оскільки частина засуджених усе ще демонструє опір або відчуження (20 %).

Таким чином, реалізація сімейно орієнтованих програм сприяє змінам у ціннісній системі засуджених та стимулює їхнє бажання змінити стиль спілкування з родиною.

2.3. Удосконалення соціально-виховної роботи із засудженими щодо вирішення проблем у сімейних відносинах

Сім'я є фундаментальним ресурсом, здатним суттєво підсилити процес соціального відновлення засуджених. Оптимізація соціально-виховної діяльності через призму родинних цінностей сприяє формуванню внутрішньої мотивації до змін, зменшенню ризику рецидиву та інтеграції особи у здорове соціальне середовище. Такі зміни потребують системного, комплексного та міждисциплінарного підходу, орієнтованого на гуманізацію пенітенціарної системи та реабілітацію через любов, довіру й відповідальність.

Як показали результати експериментального дослідження, соціально-виховна робота в ДУ «Запорізька виправна колонія № 55» у сфері родинних стосунків демонструє реальну ефективність, особливо в компонентах, які передбачають емоційне залучення та контакт із родичами.

Оптимізація соціально-виховної роботи із засудженими має базуватись на сімейно орієнтованих підходах, які сприяють відновленню родинних зв'язків, формуванню відповідальності та профілактиці рецидиву. Орієнтація на сімейні цінності дозволяє впливати як на особистість засудженого, так і залучити родину до процесу позитивних змін.

До ключових напрямів належать:

1. Психологічна підтримка – індивідуальні й групові консультації з акцентом на подолання сімейних конфліктів, формування відповідальності та відновлення довіри.

2. Залучення родини до ресоціалізації – спільні заходи, відеозустрічі, тематичне листування з елементами терапії.

3. Програми сімейного навчання – адаптація тренінгів на кшталт «Батьківство за ґратами» чи «Сім'я – територія діалогу», спрямованих на розвиток комунікативних навичок і вирішення конфліктів.

Програма «Сім'я – територія діалогу» є важливим інструментом ресоціалізації, що потребує подальшого удосконалення в умовах закритих установ (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Шляхи удосконалення Програми «Сім'я – територія діалогу» до умов соціальної роботи із засудженими в умовах пенітенціарної установи

№	Напрямок оптимізації	Конкретні заходи	Очікуваний результат
1	Адаптація змісту до умов установи	Зменшення теоретичних блоків. Практичні заняття, тренінги. Використання візуальних матеріалів	Зростання залученості учасників, краща зрозумілість матеріалу
2	Залучення родичів до програми	Відеозв'язок (Zoom). Тематичне листування. Онлайн-консультації для родини	Відновлення емоційного зв'язку, підвищення підтримки з боку родини
3	Посилення психологічного супроводу	Індивідуальні консультації. Арт- і рольові методики. Групові рефлексивні сесії.	Глибше усвідомлення сімейних проблем, зменшення напруги
4	Формування особистих сімейних цілей	Створення «Сімейного плану дій». Написання мотиваційного листа до родини	Формування відповідальності за зміни, розвиток самоусвідомлення
5	Інтеграція з іншими програмами ресоціалізації	Поєднання з проектами «Батьківство за ґратами», «Шлях засудженого». Співпраця з волонтерами	Комплексна підтримка, краща підготовка до звільнення

Опишемо більш детально шляхи удосконалення Програми «Сім'я – територія діалогу» до умов соціальної роботи із засудженими в умовах пенітенціарної установи:

1. Адаптація змісту програми до пенітенціарних умов. Умови функціонування виправних закладів часто обмежують доступ до ресурсів, часу та зовнішніх контактів. Тому зміст програми доцільно адаптувати: скорочення теоретичних блоків на користь практичних занять; використання формату тренінгових зустрічей з чіткою структурою та фокусом на розвитку діалогічних навичок; залучення мультимедійних засобів, що сприятимуть емоційному залученню засуджених до обговорення сімейних тем.

2. Залучення родичів до участі в програмі. Оптимізація передбачає створення умов для дистанційної участі членів родини: регулярні відеозустрічі через Zoom або Skype як інтегрований модуль програми; підготовка родичів до участі в діалогах через інформаційні брошури, онлайн-консультації психолога; тематичні листи-запити, у яких засуджені мають можливість сформулювати до родини запитання, прохання або пропозиції.

3. Зміцнення психологічного супроводу програми. Психолог повинен бути не лише ведучим занять, а й фасилітатором глибокого внутрішнього опрацювання особистих та сімейних конфліктів: проведення індивідуальних консультацій до і після групових занять; використання методів арттерапії, бібліотерапії, рольового програвання ситуацій з реального сімейного життя; організація супервізій для фахівців, які реалізують програму.

4. Формування довгострокових цілей учасників. Ефективною буде розробка «Сімейного плану дій» – індивідуального документа, який містить: бачення учасника своєї ролі в родині; перелік кроків, які він готовий зробити до і після звільнення; очікування щодо підтримки з боку родичів.

5. Інтеграція програми у загальну систему ресоціалізації. Важливо, щоб Програма «Сім'я – територія діалогу» була пов'язана з іншими виховними ініціативами, зокрема: освітніми проєктами з теми батьківства, ненасильницької комунікації; програмами соціальної адаптації, які готують до повернення у суспільство; волонтерськими ініціативами, які можуть підтримувати родини на волі.

Оптимізація програми «Сім'я – територія діалогу» в умовах діяльності пенітенціарної установи дозволить створити умови для відновлення емоційного контакту між засудженим і його родиною, сприятиме формуванню мотивації до змін, зниженню рівня агресії та соціальної ізоляції. Комплексний підхід, залучення родичів, психологічна підтримка та зв'язок з іншими програмами ресоціалізації – ключові передумови її успішної реалізації. Профілактика насильства в сімейному середовищі. Окрему увагу слід приділяти роботі з негативними родинними установками та моделюванню безпечних форм поведінки. Для цього можуть застосовуватись тематичні тренінги, рольові ігри, відеоматеріали, що висвітлюють здорові моделі стосунків. Соціальна підтримка сімей засуджених. Необхідно налагодити міжвідомчу взаємодію між пенітенціарними установами та соціальними службами, які б супроводжували сім'ї ув'язнених, надаючи психологічну, юридичну та матеріальну допомогу, з метою стабілізації життєвого середовища, у яке повертається особа після звільнення. Інституціоналізація сімейно-орієнтованих підходів. Варто закріпити відповідні напрями у внутрішніх нормативних документах установ виконання покарань, створити спеціалізовані платформи (наприклад, «Сімейні кімнати» для зустрічей, центри підтримки батьківства), розширити підготовку фахівців до роботи в парадигмі сімейної ресоціалізації.

Необхідно: інституціоналізувати практику відеозв'язку та листування як частину програми ресоціалізації; розширити участь родичів у програмних заходах; запровадити індивідуальне консультування з фокусом на родинну роль засудженого; підготувати методичні матеріали для персоналу з акцентом на родинну тематику в роботі з засудженими.

Висновки до другого розділу

Дослідження проводилось у ДУ «Запорізька виправна колонія № 55» серед 30 засуджених чоловіків віком 25-45 років, які мають родини та

добровільно взяли участь в анкетуванні, інтерв'ю та програмі сімейного виховання. Порушені родинні зв'язки є однією з ключових проблем, що ускладнює адаптацію засуджених, посилює ризик рецидиву та внутрішні конфлікти. У багатьох з них сформовані дисфункційні моделі родин (авторитарна, покинута, конфліктна), що сприяють агресивним або апатичним реакціям. Анкетування й інтерв'ювання показали: 53 % засуджених мають позитивні почуття до родини, 47 % – негативні; 33 % рідко контактують із близькими, 20 % – не контактують зовсім. Найпоширеніші моделі родинної дисфункції – авторитарна (30 %), конфліктна (27 %), покинута (20 %).

Оцінка ефективності програм ресоціалізації («Сім'я – територія діалогу», «Батьківство за ґратами», «Родина+») вказує на середній рівень їх впливу. Найкращі результати засвідчила програма «Родина+», що включала відеозустрічі з родичами (4,3 бали).

Оптимізація виховної роботи має спиратись на родинно-орієнтовані підходи, що сприяють емоційному зближенню, відповідальності та зниженню ризику рецидиву.

ВИСНОВКИ

Соціально-виховна робота із засудженими з проблем сімейних відносин є важливою складовою процесу їхньої ресоціалізації. Сім'я виступає одним з ключових чинників, що впливають на формування особистості, моральних цінностей та поведінкових установок, як до вчинення правопорушення, так і в період відбування покарання. Сім'я – це один із найважливіших соціальних інститутів, який відіграє ключову роль у формуванні особистості, її соціалізації та підтримці соціальних зв'язків. У контексті ресоціалізації засуджених сім'я виступає не лише джерелом емоційної підтримки, а й потенційним чинником, що впливає на успішне повернення особи до повноцінного життя в суспільстві після відбуття покарання.

Психологічна характеристика засуджених свідчить про складність і багатогранність їхнього психічного стану та соціальної поведінки. Успішна ресоціалізація можлива лише за умови врахування індивідуальних психологічних особливостей, створення умов для підтримки внутрішньої мотивації, корекції емоційних і поведінкових проблем, а також розвитку соціальних компетенцій. Такий підхід дозволить підвищити ефективність соціально-виховної роботи та знизити ризики рецидиву.

Проблеми, пов'язані з родинними стосунками засуджених, є багатогранними і комплексними. Вони охоплюють емоційні, соціальні, економічні та психологічні аспекти, що взаємодіють між собою і впливають на загальний процес ресоціалізації. Для успішного відновлення родинних зв'язків і підтримки засуджених необхідний системний підхід, який передбачає психологічну підтримку, роботу з сім'ями, подолання соціальної стигматизації та створення сприятливих умов для адаптації після звільнення.

Експериментальне дослідження проводилось у Державній установі «Запорізька виправна колонія № 55» і охоплювало 30 засуджених чоловіків віком 25-45 років, які мають родини й добровільно надали згоду на участь в

опитуванні, анкетуванні, інтерв'ю та в реалізації програми сімейного виховання.

Проблема порушених сімейних відносин серед засуджених є однією з ключових психологічних, соціальних і реабілітаційних проблем. Відсутність підтримки родини посилює дезадаптацію, підвищує ризик рецидиву та загострює внутрішньо особистісні конфлікти.

Моделі сімейної дисфункції, притаманні багатьом засудженим, формують агресивний, тривожний або апатичний тип реагування, що ускладнює формування мотивації до змін і ресоціалізації.

У дослідженні були використані: анкетування для виявлення психологічних, соціальних та етичних аспектів родинних проблем; інтерв'ю для визначення моделей дисфункціональних родин (авторитарна, покинута, конфліктна, гіперопіка, формальна). З'ясовано, що 53 % засуджених переживають позитивні емоції до родини (любов, вдячність), але 47 % – негативні (вина, образа, байдужість). 33% мають рідкісний контакт із родиною, 20 % – не мають жодного. Найпоширенішими моделями родинної дисфункції є: авторитарна (30 %), конфліктна (27 %), покинута (20 %).

За допомогою експертів (соціальних робітників, психологів) було оцінено ефективність впроваджених в установі програм («Сім'я – територія діалогу», «Батьківство за ґратами», «Родина+»). Програми, реалізовані в установі, показали середній рівень ефективності, найкращі результати мала програма «Родина+» (4.3 бали) в рамках якої було організовано відеозустрічі засуджених із родиною. Найвищі оцінки від засуджених отримали заходи з активною участю рідних та елементами практичного супроводу.

Сімейно-орієнтована соціально-виховна робота є ключовим інструментом зниження рецидивів та підвищення ефективності ресоціалізації засуджених. Вона потребує постійного вдосконалення, наукового супроводу та адаптації до реалій конкретної установи. Оптимізація соціально-виховної діяльності із засудженими має ґрунтуватися на інтеграції сімейно орієнтованих підходів, які сприяють відновленню внутрішньо сімейних

зв'язків, формуванню відповідального ставлення до родини та запобіганню повторним правопорушенням. Орієнтація на сімейні цінності дозволяє не лише впливати на особистість засудженого, а й залучити родину як чинник підтримки та позитивних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонов А. І. Соціальна робота із засудженими. Харків : Фоліо, 2017. 256 с.
2. Андрушко П. П. Проблеми ресоціалізації засуджених. Львів : Світ, 2015. 210 с.
3. Антонян Ю., Беца О., Пальчевський С. Підходи до організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками у пенітенціарних закладах. 2020. 234 с.
4. Бевз Г. М. Соціальна педагогіка. Київ : Либідь, 2016. 328 с.
5. Беляєв Д. О. Психологічна допомога в умовах пенітенціарної системи : аспекти взаємодії із засудженими. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 36. С. 45-53.
6. Васильченко О. А. Соціальна робота в пенітенціарній системі : сучасний стан і перспективи розвитку. Запоріжжя : Запорізький національний технічний університет. 2013. 56 с.
7. Васильченко О. А. Соціальна робота в пенітенціарній системі : сучасний стан і перспективи розвитку. *Грані*. 2013. № 12. С. 31-37.
8. Вдовіна Л. М. Основи пенітенціарної педагогіки. Київ : Каравела, 2018. 244 с.
9. Гаман Н. П. Родинне виховання засуджених. Чернівці : Рута, 2019. 198 с.
10. Гордієнко Л. А. Вплив соціально-виховної роботи на поведінкові характеристики засуджених. *Психологічний вісник*. 2018. № 2. С. 77-84.
11. Губанова В. М. Соціально-виховна робота у виправних колоніях. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 275 с.
12. Демченко Н. В. Технології виховної роботи з засудженими. *Психолого-педагогічний журнал*. 2019. № 4. С. 90-96.

13. Дьомін І. С. Ресоціалізація засуджених : теорія і практика. Харків : Право, 2016. 300 с.
14. Жигаренко І. Соціально-психологічні програми як чинник ресоціалізації засуджених. *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. № 82. С. 92-98.
15. Журавель В. В. Соціальна робота в пенітенціарній системі. Одеса : Фенікс, 2018. 221 с.
16. Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2015. 292 с.
17. Караман О. Л. Досвід організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в спеціальній виховній установі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 53-60.
18. Караман О. Л. Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України, дис. ... доктора педагогічних наук. Луганськ, 2013. 440 с.
19. Климов Є. П. Психологія сімейних стосунків. Київ : Освіта, 2017. 230 с.
20. Ковальова І. П. Особливості соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань. *Юридичний науковий журнал*. 2021. № 5. С. 204-208.
21. Козирєв М. П. Соціологія : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 440 с.
22. Козлов В. І. Соціально-виховна робота у пенітенціарних установах: теорія і практика. Київ : Наукова думка, 2014. 220 с.
23. Комар І. В. Соціальна робота в пенітенціарних установах: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. 124 с.
24. Корольова Л. А. Соціальна адаптація засуджених. Київ : Академвидав, 2020. 198 с.
25. Кравець Р. С. Пенітенціарна психологія : навч. посібник. Київ : Алерта, 2018. 110 с.

26. Кравченко В. М. Економічні проблеми сімей засуджених у контексті ресоціалізації. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. 156 с.
27. Кравчук С. О. Управління соціально-виховною діяльністю у в'язницях. *Соціологія сьогодні*. 2022. № 5. С. 103-111.
28. Кривошеєв В. І. Соціально-виховна робота з особами, які відбувають покарання. Дніпро : Вид-во ДНУ, 2019. 212 с.
29. Лебедєва О. П. Особливості соціально-виховної роботи з засудженими. *Соціальна педагогіка*. 2016. № 2. С. 33-39.
30. Лисенко О. І. Соціальна стигматизація сімей засуджених та шляхи її подолання. *Соціологічний вісник*. 2018. № 4. С. 112-118.
31. Лобойко Л. М. Психологічні основи ресоціалізації осіб, які відбувають покарання. *Науковий вісник МВС України*. 2019. № 1. С. 76-81.
32. Лук'янова Л. Б. Соціальна реабілітація в системі виконання покарань. Київ : Вища школа, 2018. 275 с.
33. Манчуленко Л. В. Методика соціально-виховної роботи у сучасних умовах : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. 240 с.
34. Матвієнко Н. М. Сімейні цінності у процесі соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Науковий журнал «Соціальна робота і освіта»*. 2020. Т. 7. № 1. С. 114-121.
35. Мельник Т. П. Роль сім'ї в ресоціалізації засуджених. Київ : Ніка-Центр, 2016. 234 с.
36. Мудрак І. П. Проблеми сімейної дезадаптації засуджених. Ужгород : УжНУ, 2021. 188 с.
37. Нікітенко Г. А. Методика соціальної роботи з правопорушниками. Київ : Каравела, 2019. 284 с.
38. Новікова С. Ю. Соціальна підтримка родин засуджених. Харків : Основа, 2017. 193 с.
39. Павленко В. І. Ефективність соціально-виховних програм у пенітенціарних установах. *Журнал соціальної роботи*. 2021. № 1. С. 34-42.

40. Павлюк І. П. Психологія девіантної поведінки. Львів : Піраміда, 2015. 240 с.
41. Пархоменко Л. І. Соціальна робота у сфері пенітенціарної системи. Київ : КНТ, 2016. 260 с.
42. Пачковський Ю. Ф. Соціологія : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 418 с.
43. Поддяков О. Н. Проблеми виховання в умовах ізоляції. Київ : Наукова думка, 2020. 236 с.
44. Поліщук В. М. Психологія сім'ї. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
45. Поліщук Л. П. Сімейні чинники ризику та ресурси ресоціалізації засуджених. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 210 с.
46. Про затвердження Концепції державної політики у сфері виконання кримінальних покарань на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 лип. 2023 р. № 597-р. Урядовий кур'єр. 2023. 7 лип.
47. Про затвердження Положення про соціально-виховну та психологічну роботу із засудженими : Наказ Міністерства юстиції України від 4 листоп. 2013 р. № 2300/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 90. С. 213.
48. Про затвердження стандартів надання соціальних послуг у сфері пробації : Наказ Мінсоцполітики України від 28 жовт. 2021 р. № 648. *Офіційний вісник України*. 2021. № 92. С. 318.
49. Про пенітенціарну систему: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2825-ІХ. *Голос України*. 2022. 15 груд.
50. Рахманін П. В. Психологічні особливості адаптації засуджених у пенітенціарних установах. Київ : Видавництво Національної академії внутрішніх справ, 2012. 198 с.
51. Романенко Є. О. Психологічна допомога засудженим. Київ : Освіта України, 2018. 205 с.
52. Руденко І. М. Методологія соціально-виховної роботи у в'язницях. *Журнал психології і педагогіки*. 2017. № 3. С. 58-64.

53. Савченко М. С. Психологічні аспекти соціально-виховної роботи в пенітенціарній системі. *Практична психологія*. 2015. № 1. С. 45-51.
54. Савчук А. В. Психологічна підтримка засуджених: теорія і практика. Черкаси: Вертикаль, 2019. 228 с.
55. Сагайдак Ю. В. Ресоціалізація засуджених: національна та зарубіжна практика. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 112-117.
56. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
57. Серeda Л. Ф. Соціальна педагогіка у виправних установах. Київ : Либідь, 2021. 252 с.
58. Синьов В. М. Соціально-педагогічна діяльність в ОВС : кадрова та виховна робота : навч.-метод. підручник. Київ : МП «Леся», 2018. 144 с.
59. Синягівська О. В. Роль соціального працівника у підтримці родин засуджених. Полтава : АСМІ, 2022. 193 с.
60. Суханова І. В. Соціально-психологічна підтримка сімей засуджених : теорія і практика. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 245 с.
61. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі. Монографія. Харків : Право, 2015. 192 с.
62. Тарасенко Ю. В. Проблеми ресоціалізації в Україні. Київ : Центр гуманітарних досліджень, 2020. 207 с.
63. Терещенко Н. М. Сімейні конфлікти у засуджених : причини та наслідки. Львів : Світ, 2021. 198 с.
64. Тимошенко О. І. Проблеми збереження сімейних зв'язків осіб, які перебувають в установах виконання покарань. *Юридична наука*. 2022. № 2. С. 140-145.
65. Титаренко В. М. Організація соціально-виховної роботи в пенітенціарних установах: проблеми і перспективи. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. 188 с.
66. Ходаковський Є. В. Соціальна робота в установах виконання покарань. Київ : Академвидав, 2019. 267 с.

67. Чабан І. В. Психологічна підтримка родин осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. *Практична психологія та соціальна робота*. 2023. № 3. С. 59-63.

68. Чеботарьова І. М. Етика соціальної роботи в пенітенціарній системі. Харків : Фоліо, 2018. 234 с.

69. Черненко М. В. Роль сім'ї у профілактиці рецидивної злочинності. *Журнал кримінального права та кримінології*. 2017. № 3. С. 59-67.

70. Шевченко О. В. Педагогіка у виправних установах. Київ: НПУ, 2017. 245 с.

71. Шевченко О. В. Практичні аспекти ресоціалізації засуджених через соціально-виховну роботу. *Вісник соціальних наук*. 2019. № 3. С. 121-128.

72. Naser R.L., & La Vigne N.G. Family Support in the Prisoner Reentry Process: Expectations and Realities. *Journal of Offender Rehabilitation*, 2006. 43(1), P. 93-106.

73. Weaver B., & Nolan D. Families, Desistance and Circles of Support and Accountability: Reviewing the Evidence. *The Howard Journal of Crime and Justice*, 2015. 54(4), P. 396-415.

74. Pittaro M. The Role of Family Support in Reducing Recidivism. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2020. 64(2), P. 123-139.

75. Wang L. Research Roundup: The Positive Impacts of Family Contact for Incarcerated People and Their Families. *Prison Policy Initiative*, 2021. URL: https://www.prisonpolicy.org/blog/2021/12/21/family_contact/

76. Martin E. Hidden Consequences: The Impact of Incarceration on Dependent Children. *National Institute of Justice Journal*, 2017. URL: <https://nij.ojp.gov/topics/articles/hidden-consequences-impact-incarceration-dependent-children>

77. Council of State Governments Justice Center. Evidence-Based and Promising Programs and Practices to Support Parents Who Are Incarcerated and Their Children and Families. 2024. URL:

<https://csgjusticecenter.org/publications/evidence-based-promising-programs-practices-support-parents-incarcerated/>

78. American Progress. International Program Demonstrates How Centering Human Dignity in Reentry Improves Public Safety. 2023. URL: <https://www.americanprogress.org/article/international-program-demonstrates-how-centering-human-dignity-in-reentry-improves-public-safety/>

79. Urban Institute. Families Left Behind: The Hidden Costs of Incarceration and Reentry. 2005. URL: <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/50461/310882-Families-Left-Behind.PDF>

80. Penal Reform International. An International Perspective of How Other Countries Prepare Their Offenders for Reintegration. 2012. URL: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/Reintegration-AMIMB-conference-291012.pdf>

81. Laub J.H., & Sampson R.J. Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70. *Harvard University Press*, 2003. 384 p. ISBN: 9780674013212

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

для засуджених

Психологічні, соціальні та етичні аспекти родинних проблем
засуджених

Інструкція: Дайте щирі відповіді на запитання. Анкетування є анонімним. Ваша участь допоможе покращити соціальну роботу з родинами засуджених.

1. Загальні відомості

Ваш вік: _____

Освіта:

- середня;
- середньо-спеціальна;
- вища.

Сімейний статус:

- одружений(-а);
- розлучений(-а);
- у шлюбі не перебуваю;
- у цивільному шлюбі.

Чи маєте дітей?

- так – кількість дітей: ____
- ні.

2. Як часто Ви контактуєте з членами родини?

- щотижня;
- щомісяця;
- рідко;

– не контактую.

Наскільки важливими для Вас є родинні зв'язки?

- дуже важливі;
- помірно важливі;
- неважливі.

Чи відчуваєте Ви підтримку від родичів?

- так, повну;
- частково;
- ні.

Які емоції переважають у Вашому ставленні до родини?

- любов / вдячність;
- вина / сором;
- байдужість;
- образа / гнів.

3. Соціальні аспекти

Як змінилися Ваші стосунки з родиною після засудження?

- покращилися;
- не змінилися;
- погіршилися.

Чи надають Вам матеріальну допомогу з боку родичів?

- так;
- ні.

Чи підтримують родичі Ваше прагнення змінитися?

- так;
- ні;
- не знаю.

4. Етичні аспекти

Чи відчуваєте Ви провину за вчинене щодо своєї родини?

- так;

– частково;

– ні.

Чи хотіли б Ви відновити стосунки з родиною?

– так;

– ні;

– важко відповісти.

Чи готові Ви брати участь у програмах відновлення родинних зв'язків?

– так;

– ні;

– за умови індивідуального підходу.

Програма інтерв'ю (напівструктурованого)

Мета: виявити основні типи дисфункціональних родинних моделей, характерних для засуджених.

Форма проведення: індивідуальна розмова тривалістю 30-40 хвилин.

Фіксація: нотатки дослідника або аудіозапис (за згодою респондента).

Блок 1. Дитячо-батьківські стосунки:

1. Опишіть свої стосунки з батьками в дитинстві. Чи відчували Ви підтримку?

2. Хто з батьків мав більший вплив на Ваше виховання?

3. Чи були конфлікти або фізичне/емоційне насильство в сім'ї?

Блок 2. Поточні родинні стосунки:

1. Як змінилися Ваші стосунки з родичами після потрапляння у виправну установу?

2. Чи були розриви, відчуження або повне припинення спілкування? Чому?

3. Чи залишилися у Вас позитивні емоції/спогади, пов'язані з родиною?

Блок 3. Стосунки у власній родині (подружжя, діти):

1. Чи вважаєте Ви, що були добрим партнером/батьком/дружиною? Чому?

2. З якими труднощами у взаємодії з дружиною/дітьми Ви стикалися до засудження?

3. Чи підтримуєте зв'язок з дітьми? Як часто, яким чином?

4. Що, на Вашу думку, заважає нормальним родинним стосункам зараз?

Блок 4. Рефлексія та мотивація:

1. Чи хотіли б Ви змінити своє ставлення до родини?

2. Що саме Ви б хотіли змінити у стосунках із близькими?

3. Чи вірите Ви, що після звільнення зможете відновити або покращити родинні взаємини?

На основі відповідей інтерв'ю аналізуються типові моделі дисфункціональних родин:

1. Авторитарна (контроль і покарання).
2. Ігноруюча (емоційна відстороненість).
3. Конфліктна (часті сварки, агресія).
4. Залежна (алкоголізм/залежності).
5. Надконтрольована або гіперопіка.